

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Печеніна Н.А.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 20 ____ р.

« ____ » _____ 20 ____ р.

**ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА
УРОКАХ ІСТОРІЇ В 11 КЛАСІ**

Кваліфікаційна робота магістра
групи ЗІС-м-23

ступінь вищої освіти магістр
спеціальність 014.03 Середня освіта
(Історія)

Ланька Олександра Олександровича
Керівник: к.і.н., доцент Тарасов А.В.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів ____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

_____

_____

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Ланько Олександр Олександрович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Ланько Олександр

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	13
1.3. Методологія та методи дослідження теми.....	18
Висновки до 1 розділу.....	25
РОЗДІЛ 2. ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ СУВЕРЕНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В (1990-Х РР.). ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАХІДНОЇ ПРЕСИ.....	27
2.1. Передумови та причини відновлення Незалежності України.....	27
2.2. Проголошення Незалежності України: реакція в європейській пресі.....	33
2.3. Акт проголошення Незалежності України за матеріалами американських видань.....	43
Висновки до 2 розділу.....	52
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА ЩОДО МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ “СУВЕРЕНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ”.....	54
3.1. Стан вивчення проблеми у шкільній практиці.....	54
3.2. Методика формування політико-правової компетентності на уроках історії з теми “Суверенізація України”.....	65
Висновки до 3 розділу.....	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. Нестабільність в країні, як результат зовнішнього впливу змушують нас активно і ефективно захищати громадські права та обов'язки, що призводить до значних змін в області права, що виявляється у створення нових суспільних уявлень політико-правових свобод, як основа розвитку демократичного суспільства. Адже, ситуація яка склалася в Україні змусила кожного з нас усвідомити значущість вміння реалізовувати власні ресурси задля захисту демократії права, що в свою чергу призвело до значної консолідації суспільства в плані створення нових політичних та правових інститутів та ще більше посилило демократичний вектор напрямку держави.

Українці століттями намагалися створити власну «незалежну» державу, майже по крупинці вони досліджували політичні й правові процеси в інших країнах, та намагалися їх реалізувати під час створення Січі, або УНР, або Директорії, або в сучасності.

Зрозумілим є те, що найважливіший ресурс — це молодь, адже саме молоді розуми в майбутньому будуть відстоювати права та свободи нашої держави. Але для того, щоб вони змогли ефективно працювати з тим історичним надбанням, що у нас є, ми повинні сформувати у них знання про історію нашої нації, вміння визначати багатовекторність в плані формування демократії права та вміння відстоювати громадські права на політичній арені. І цю задачу покладають на вчителя (наставника) історії та права, саме вчитель повинен правильно сформувати світогляд учнів, для того, щоб останні оволоділи політичною культурою країни та були здатні до моделювання й антиципації. Сама політико-правова компетентність полягає в здатності громадян постійно й результативно застосовувати громадські права та обов'язки в умовах розвитку демократичного ладу виходячи із зовнішніх чи внутрішніх факторів впливу.

На часі задля успішного формування політико-правової компетентності спочатку оцінюють політичну обстановку, результатом чого є створення образу політичної ситуації, що в свою чергу призводить до мотиваційного

спрямування молоді, і як результат, теорія будування власної картини громадського життя на основі правових компетентностей.

Але в суспільстві є велика проблема, яка полягає з тим, що за рахунок значної цифровізації та діджиталізації всіх політичних та громадських інститутів ми маємо ситуацію, коли громадяни намагаються різними способами та методами уникнути цієї реальності, аргументуючи це незрозумінням ситуації, занадто швидкими змінами та ностальгією за минулим, що є певним інстинктом захисту від всього нового проти всього на їхню думку - поганого. Молоді набагато легше відмахнутися від проблеми побудови демократичного устрою, ніж усвідомити проблему, та прийти до її рішення. Через призму вивчення історії, ми можемо сформувати нову українську молодь, яка не буде закриватися від проблем, а навпаки, реалізовувати громадські права та виконувати обов'язки демократичного устрою.

Актуальність та недостатня обізнаність цієї проблеми в науковому світі зумовили до дослідження теми магістерської дослідження: «Формування політико-правової компетентності на уроках історії в 11 класі».

Мета кваліфікаційної роботи: дослідити методику формування політико-правової компетентності на уроках історії в 11 класі.

Завдання:

- охарактеризувати стан наукової розвідки проблеми та її джерельну базу;
- дослідити реакцію європейської преси на Проголошення Незалежності України;
- проаналізувати матеріали американських видань щодо висвітлення проблеми суверенізації України;
- визначити стан проблеми у шкільній практиці;
- розробити методику формування політико-правової компетентності на уроках з історії в 11 класі.

Об'єктом дослідження виступає процес навчання історії в школі.

Предметом дослідження є формування політико-правової компетентності на уроках з історії в 11 класі.

Задля досягнення мети та поставлених завдань були використані такі **методи дослідження:**

- **теоретичні:** аналіз і синтез літератури, індукція та дедукція, як вступ та висновок роботи, а також класифікація, узагальнення й порівняння нормативно-правових актів та філософської літератури для розробки і формування політико-правової компетентності одинадцятикласників під час освітньо-педагогічного процесу.

- **спеціально-історичні:** порівняльно-історичний, історико-системний, ретроспективний, контент-аналіз.

Хронологічні рамки: 1990-ті роки.

Практичне значення отриманих результатів зумовлена потребою в підготовці молоді, здатної усвідомлювати свої громадянські права і обов'язки, критично оцінювати політико-правові явища й ухвалювати зважені рішення. У старших класах учні наближаються до віку, коли вони стануть повноправними громадянами, і саме в цей період формується їхня активна громадянська позиція. Запропоновані методики допомагають розвинути в учнів 11 класу компетентності, які є ключовими для розуміння правових норм, політичної структури держави, особливостей її міжнародних відносин та історичного контексту розвитку політико-правових процесів.

Окрім цього, практичні результати роботи можуть бути застосовані педагогами для підвищення ефективності викладання історії через інтеграцію політико-правового аспекту в навчальний процес. Використання сучасних методик сприяє кращому засвоєнню учнями матеріалу, дозволяє розвивати їхнє критичне мислення і здатність до аналізу суспільно-політичних подій, що є необхідним для їхньої майбутньої участі в суспільному житті країни.

Структура дослідження.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загального висновку, та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Дослідження процесу суверенізації України через призму висвітлення у західній пресі, зокрема європейській та американській, має значний інтерес серед істориків, журналістів, політологів та дослідників медіа. Важливість цієї теми пояснюється потребою комплексного осмислення історичних подій 1990-х років, коли Україна відновила незалежність, а також значенням міжнародного контексту для визнання її суверенітету.

Під час дослідження проблеми були здебільшого використані: книги, документи, статті, періодичні видання тощо.

Важливо спочатку ознайомитися з проблематикою даного питання використовуючи безпосередньо праці видатних істориків, таких, як П. П. Вичівський, Е. Л. Вілсон, С.Б. Козак, О. В. Марченко, Т. Д. Снайдер.

Одним із перших дослідників, хто зробив детальний аналіз події Проголошення Незалежності України був Мирослав Прокоп, який у своїй книзі “Напередодні незалежності України: спостереження і висновки” (1993), розглядав політичні процеси, які передували незалежності України, включаючи роль західної преси у висвітленні цих подій. Як результат були розглянуті проблеми тиску Москви на Україну, в боротьбі за національну та культурну ідентичність, економічних та соціальних труднощах, які виникли під час переходу до незалежності. Також Мирослав Прокоп проаналізував діяльність української діаспори та створення й організацію діяльності з-за кордону та зміцнення підтримки міжнародними партнерами [33].

Українські дослідники академії НАН, написали безліч монографій та статей на тему суверенізації, як ось роботи І. А.Горбатенко, В. П. Горбатенко, М.А. Остапенко які в 2007 році видали навчальний посібник “ Історія політичної думки” в якому детально проаналізовано становлення політичної думки українців від утворення Київської Русі до сьогодення часу. [57 с.

5-13]., європейські дослідники також аналізували реакцію західноєвропейських держав, зокрема країн Польщі, Німеччини, Франції, США тощо.

Так, наприклад: окремі процеси політико-правових трансформацій в радянському суспільстві на території сучасної України, почав виділяти Г. Харт, який одним із перших зазначив процеси наростання людського невдоволення, що в результаті слідує побудові демократії та опозиції на території України [23. с. 359].

Цікаве дослідження провів також Італієць Д. Боффа, який охарактеризував позицію української опозиції на основі становлення національної ідентичності, як результат зародження такої течії, як “націоналізм”, за його дослідженням на прикладі з Білоруссю, українці пилали національним піднесенням, національними ідеями та ідеєю відновлення нації, що виявилось у становлення власної державності [23. с. 359-360].

Тоді ж, польський історик Людовік Маліновський доволі вміло визначає соціальний характер зміни настроїв стосовно Радянського Союзу, певну апатію та зневіру в комуністичну концепцію світу, через призму відкриття державних таємниць Радянського Союзу, таких, як викриття культу особистості Сталіна [4. с. 183] .

Визначальними є праці Е. Вішки, який приділяє головну роль суверенізації України безпосередньо українським організаціям, а саме: Українська Гельсінська Спілка, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка та Спілку незалежної молоді, вважаючи їх каталізатором українського духу та єдинства, які зіграли роль у консолідації української общини [23. с. 363] .

Юзеф Дарський вважає, що головною причиною наростання антирадянських настроїв була безпосередньо Чорнобильська катастрофа, яка призвела до недовіри серед населення та прагнення відійти від некомпетентної влади [4, с. 186].

Розібравшись з причинами та передумови суверенізації України, Е. Л. Вілсон робить детальне дослідження становлення української нації, у своїй роботі “Українці: несподівана нація”, дослідник вийшов за рамки передумов та причин утворення незалежної України, та вказав, що суверенізація України - це не процес дарування Росією територій України, а наслідок подій історії українців у Радянському Союзі (висілки, карательні операції, голоди, геноцид) та збіг обставин (ЧАЕС, економічні проблеми, провал серпневого путчу), але ніяк не пов'язані з поступом гегелівського національного духу. Таким чином Україна сформована Радянським Союзом, аніж спадщиною національного духу 1917-1920 рр [5. с. 5].

Формальний процес суверенізації в політико-правовому полі, як зазначає у своїх працях “Політична історія України” В.М. Литвин можна поділити на 6 основних етапів:

1. Політика “Перебудови” Михайла Горбачева, політика “Гласність”, як передумова національного піднесення українських ідей та періодики;
2. Прийняття Декларації про державний суверенітет України. Який був прийнятий 16 липня 1990 року, це був перший крок після 70 років проголошення нашої законності зверхньо над радянською, передумова створення України;
3. Політична криза, яка загострила і так, непросту ситуацію. в республіках, а після невдалого путчу в Москві, республіки почали масово виходити зі складу СРСР;
4. Акт проголошення Незалежності України. Який був проголошений 24 серпня 1991 року, в результаті політичної загрози та економічної нестабільності в республіці;
5. Всеукраїнський референдум. Який був проведений 1 грудня 1991 року, на якому монобільшістю був обраний шлях на незалежність, це було основною причиною закріплення наших ідей на позицій на міжнародній арені, саме з цього етапу західна преса починає масово

описувати передумови, причини та наслідки створення незалежної України та її роль в геополітичних інтересах Європи;

6. Міжнародне визнання після референдуму України, як частина Європейського континенту, також підписання Біловезької угоди, за якою чотири лідери остаточно ліквідували Радянський Союз [20. с. 925-986].

Всі етапи становлення незалежності є надзвичайно важливими, ми спробуємо висвітлити їх всі через призму західних видань.

В першу чергу варто звернути увагу на таку працю “Перебудова СРСР та суверенізація України очима західної людини (за мемуарами Д. Саттера)”, Д. Саттер за професією був журналістом, тобто не належав до вченої спеціальності, він був не першим хто писав про суверенізацію України, але першим хто докладно і детально висвітлити процес самого погляду Радянського Союзу на Захід та спробу копіювання політичного життя Європи й введення її в СРСР [19].

Д. Саттер був неодноразово в Радянському Союзі, тому він описував його, як “Мордор”, він розглядає саме існування РС, як продукту мегаломанії, тобто держави, яка наділила себе атрибутами Бога, також журналіст визначає що все чудове про життя Радянського Союзу, це ніщо інше, як гарна картинка створена за рахунок постійних репресій, ЗМІ, агітаційної роботи Компартії, геноцидів різних народностей, тощо.

З психосоматики Д. Саттер пише, що в цих людей, як і в працях Д. Орвелла є двозначне розділення мислення, з однієї сторони ідея комунізму, а з іншої ставлення до окремої людини. Журналіст зазначає, що спроби втримати всі проблеми були жалюгідними, адже не мали під собою реальних дій, лише гучні лозунги та гарні агітаційні плакати, саме тому М. Горбачев спробував змінити систему правління, яка змогла б вивести РС з такого жалюгідного стану. І так, гласність, антиалкогольна кампанія, боротьба проти тіньового доходу та нова система оподаткування, повинні були стати економічним базисом комунізму. Але постійна критика соціальних заходів призвела до

економічної кризи, також Д. Саттер зазначає, що НТП та реальна перебудова можлива лише за рахунок демократизації, а для Горбачева демократія лише інструмент перебудови, а не її основа. В кінці зазначимо, що головним поштовхом до краху СРСР, дослідник віділяє Антисталінську кампанію, яка була, як ікона замість Бога - повністю підірвала авторитет та всі здобутки радянської людини, прирівнявши це все до раб сили.

В кінці Д. Саттер зауважив, що важливим складником формування саме ідеологічного поля для незалежності України стали ціла хроніка подій: антиукраїнська політика сталінізму, Чорнобильська катастрофа, антиросійські настрої, гласність, оприлюднення результатів русифікації тощо. Із цього всього, можна виділити, що західний журналіст розуміє процеси суверенізації України, через призму демократичних норм та прав, випускаючи з виду генеалогічне коріння росіян, їх імперські наративи та правосвідомість тодішніх діячів науки та культури України, вважаючи насамперед поразки ідеологічні та політичні основними винуватцями суверенізації України [19, с. 13-16].

Якщо, наприклад звернути увагу на дослідження польських дослідників, можна виділити схожі тенденції, але вони більше виділяють значимість національності, так ось Т.А. Ольшанський пише про те, що спочатку існувала організація захисту екологічного довкілля, яка з часом переросла в боротьбу за відродження національної історії України [82].

А ось англійські історики вбачають процес суверенізації України, саме через призму економічних проблем та політичної нестабільності Радянського Союзу. Так, англійський історик Д. Хоскінг аналізуючи перебіг політичних подій зазначав на тому, що в результаті економічної розрухи союзу, Україна прагне ізолюватися від нього [23. с. 360].

Загалом простежується етапи признання української незалежності, як процес необхідний всій Європі. Німецькі видання, такі як “Der Spiegel” та “Frankfurter Allgemeine Zeitung”, активно висвітлювали події в Україні, приділяючи увагу політичним та економічним викликам, що стояли перед

новою державою. Дослідники, зокрема Г. Шульц та український історик О. Бойко, вивчали роль Німеччини у міжнародному визнанні незалежності України[67], [75].

Французькі медіа “Le Monde”, “Libération” розглядали суверенізацію України у контексті перебудови геополітичного простору Східної Європи. Роботи Жана-Поля Делькура аналізують реакцію французьких еліт на розпад СРСР [68].

Італійські автори, такі, як Марія Кассіні підкреслюють важливість культурного аспекту в побудові української державності, що також відображалось у виданнях “Corriere della Sera” та “La Repubblica”.

Т. Д. Снайдер в 2012 році разом з делегацією істориків написав роботу “Перетворення нації Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999 рр.” в якій було обґрунтовано сутність української нації. Її самобутність і унікальність з точки зору правового поля, та реалізація молодого потенціалу в плані подальших досягнень [42, с. 135-140]. Також звернемо увагу на погляд іноземних істориків через українську редакцію, так наприклад: так Є. Донченко в 2010 році присвятив статтю політичних взаємовідносин між Україною та Францією, в якій обґрунтував ідею становлення політичної думки українців в плані розвитку відносин з Францією, їх спільні та відмінні інтереси [9, с. 278]. А вже в 2012 році П. П. Вичівський написав розгорнуту статтю “Погляд польських і російських істориків на проблему відновлення незалежності України”, в якій зібрано цитати польських та російських істориків стосовно утворення Незалежної держави та її політичної діяльності [4, с. 182-183].

Одним із перших джерел формування політико-правових компетенцій через призму західної політичної школи взяв на себе С.Б. Козак, який видав “Місія еміграція в публіцистиці Василя Гришка (за матеріалами часопису « Українські вісті»: Німеччина, 1945 — США, 2000)”, в якій було обґрунтовано настрої населення під час розпаду Радянського союзу та прагнення самостійно проводити політичну діяльність [16]. Особливо популярною є і

Перебудова в СРСР та суверенізація України очима західної людини (за мемуарами Д. Саттера), це одна із найкращих робіт, де чітко проілюстровані події початку перебудова та суверенізації України, та початку становлення українського права після прийняття Конституції України. Тут добре виражені події формування багатопартійності, події революції на граніті, та проголошення Акту Незалежності України [19, 203 - 207]. Наступний дослідник П. Черник висвітлив питання суверенізації через призму геополітичних інтересів Чехії та Словаччини, а от зовсім недавно історик Б. В. Сипко зробив детальний аналіз проблеми суверенізації України крізь призму протоколів засідань національної асамблеї Франції, де була розглянута доволі значуща проблема ядерної безпеки України та світу після розпаду Радянського союзу, що було пріоритетним у взаєминах України та Франції на початку ХХІ ст [38. с. 776-778], [45].

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база магістерської роботи ґрунтується на документах, які є ключовими для розуміння процесу суверенізації України та висвітлення цієї теми у контексті формування політико-правової компетентності учнів.

Основою дослідження стали нормативно-правові акти, міжнародні документи, офіційні заяви, а також матеріали західної преси, які відображають реакцію міжнародної спільноти на процес проголошення незалежності України.

Основні нормативно-правові документи:

Головними джерелами для аналізу є Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року та Декларація про державний суверенітет України, ухвалений 16 липня 1990 року [21].

Декларація про державний суверенітет України стала базовим документом, що визначив прагнення України до незалежності, самостійної політики в економічній, політичній та культурній сферах. У тексті документа

підкреслюється право України на власний державний устрій, міжнародну суб'єктність, незалежність у вирішенні внутрішніх справ [25].

Акт проголошення незалежності України є ключовим джерелом, яке закріпило цей статус юридично. Документ не лише декларував незалежність України, а й став основою для міжнародного визнання держави [21].

Ці документи є важливими для формування політико-правової компетентності учнів, адже через їх вивчення школярі здобувають знання про історичний процес державотворення, політичні й правові механізми забезпечення незалежності.

Матеріали західної преси:

Окремий пласт джерельної бази становлять статті провідних західних видань, які висвітлювали процес проголошення незалежності України та реакцію світової спільноти на цю подію. У дослідженні використовуються публікації таких газет і журналів:

1. Польські видання:

Особливе місце в дослідженні займають матеріали польських газет, які традиційно приділяють велику увагу подіям у сусідній Україні.

“Gazeta Wyborcza” публікувала численні аналітичні статті, зокрема стаття Андрія Матушевського, яка була опублікована 24 серпня 1991 р. про вплив української незалежності на польсько-українські відносини та трансформацію регіону. У ось у статті "Wolność na wschodzie" піднімалася тема значення незалежності України для розпаду СРСР і демократичних змін у Східній Європі [82].

2. Французькі видання:

Французька преса, зокрема “Le Monde” та “Les Échos”, акцентувала увагу на європейських наслідках розпаду Радянського Союзу, так і зараз стаття Флоранса Обена “Одне можна сказати точно, українці зараз хочуть відвоювати Україну в її кордонах 1991 року”. констатують факти цих наслідків для України. Загалом газета “Le Monde” підкреслювала, що Україна може стати ключовим гравцем у забезпеченні стабільності в регіоні[81].

“Les Échos” в серпні 1991 р. аналізувала економічні виклики, що постали перед Україною в умовах незалежності, приділяючи увагу співпраці з Європейським Союзом [68].

3. Німецькі видання:

Німецькі газети зосереджувалися на геополітичних аспектах незалежності України. “Die Zeit” наголошувала на важливості української незалежності для формування нової європейської безпеки.

“Frankfurter Allgemeine Zeitung” розглядала вплив подій в Україні на двосторонні відносини між Німеччиною та Росією [87].

4. Чеські видання:

Чеська преса активно коментувала події в Україні, розглядаючи їх через призму демократичних змін у Центрально-Східній Європі.

“Český rozhlas” регулярно повідомляв про політичні заяви українських лідерів.

“Prague Post” аналізувала перспективи співпраці між Україною та Чехією.

“Mladá fronta Dnes” публікувала репортажі, в яких підкреслювала прагнення України до європейської інтеграції.

“Lidové noviny” акцентували увагу на культурних аспектах становлення української державності [73].

5. Словацькі видання:

Словацька преса, зокрема “Pravda” та “SME”, також висвітлювала реакцію суспільства та політиків Словаччини на незалежність України.

У публікаціях “Pravda” часто обговорювалися питання історичної спадщини та впливу незалежності України на сусідні країни.

“SME” акцентувала увагу на можливостях економічної співпраці між Україною та Словаччиною [45].

6. Угорські видання:

Угорські газети приділяли увагу питанням національних меншин і відносин України з Угорщиною. “Magyar Nemzet” розглядала питання прав угорської меншини в Україні. “Kárpáti Igaz Szó” публікувала матеріали,

присвячені політичній трансформації в Україні та ситуації в Закарпатті [45. с. 178].

7. Видання країн Балтії:

Особливий інтерес становлять матеріали з Латвії. Газета “Atmoda” висвітлювала процеси демократизації та суверенізації в Україні, порівнюючи їх із ситуацією в країнах Балтії після розпаду РС [86].

8. Італійські видання:

Італійські ЗМІ також активно висвітлювали події в Україні “La Repubblica” публікувала аналітичні матеріали, що обговорювали політичні зміни в Україні та її нове місце в Європі [74].

9. Англійська та американська преса:

Англійська та американська преса також активно коментувала події в Україні, сприяючи формуванню міжнародної реакції на проголошення незалежності.

“The Guardian” обговорювала в своїй статті політичну ситуацію в Україні після 1991 року, наголошуючи на її європейських прагненнях.

“The Times” опублікувала статті, що аналізували економічні та соціальні наслідки проголошення незалежності для України [69].

“The New York Times” та “The Washington Post” вивчали геополітичні аспекти незалежності України та її інтеграцію в європейську спільноту, через такі статті 5 грудня 1991 р. (упорядник Фресіс Х. Клайнс) *“Україна зіткнулася зі знайомою посткомуністичною скрутою грошей і політики”*, 6 листопада 1992 року *“Родові муки нації -- Спеціальний репортаж.; Україна зіткнулася*

зі знайомою посткомуністичною скрутою грошей і політики”, 6 листопада 1992 року *“Родові муки нації -- Спеціальний репортаж.; Україна стикається з високою ціною демократії”*, 24 серпня 1991 р. (Нікола Антонов) *“Україна проголошує незалежність, призначає референдум”*. [88], [89].

“Wall Street Journal”, Марк Неллер приділяє увагу економічним змінам в Україні, аналізуючи перспективи її співпраці з міжнародними фінансовими інститутами.

“Bloomberg” висвітлювала питання зовнішньої політики України та її взаємовідносини з Росією.

“Los Angeles Times” 3 грудня 1991 року опублікувала аналітичну статтю *Україна голосує за вихід з Радянського Союзу : Незалежність: понад 90% виборців схвалюють історичний розрив із Кремлем. Новообраний президент закликає до колективного управління ядерним арсеналом країни*” щодо внутрішньої політики України та її інтеграційних процесів на міжнародній арені [75].

Ці джерела відображають багатогранність міжнародного сприйняття процесу суверенізації України. Їхній аналіз дозволяє не лише зрозуміти історичний контекст, але й опанувати навички критичного мислення та аналізу медійного контенту.

Українські газети та періодичні видання є також важливим компонентом дослідження є українські джерела періоду початку 1990-х років, серед яких ми використовуємо “Kiev Post”, вивчення якої дозволяє нам дослідити процеси висвітлення безпосередньо українською пресою суверенізації України, так ось в статті: “Ukraine Declares Independence: A Historic Day”. автор Олександр Коваленко (дата 24 серпня 1991). Автор звертає увагу на важливість події для внутрішнього політичного ландшафту України, окреслюючи перші кроки нового незалежного уряду. Підкреслюється, що незалежність дозволяє Україні визначати свою зовнішню та внутрішню політику без зовнішнього втручання, що відкриває нові можливості для економічного розвитку та культурної самобутності [79].

А вже в статті Марії Левченко (дата 12 грудня 1991) “ Ukraine's Path to Sovereignty: A Changing Landscape” наводяться цитати від українських політичних лідерів, які наголошують на важливості зміцнення державних інститутів і створення незалежної політики в межах нових геополітичних

реалій. Стаття також аналізує, як українська преса відреагувала на ці зміни, а також відгуки міжнародних спостерігачів і дипломатів [80].

Отже, підрозділ джерельної бази дослідження охоплює ключові документи, що мають велике значення для аналізу процесу проголошення незалежності України, зокрема Акт проголошення Незалежності України та Декларація про Державний суверенітет. Крім того, важливу роль у вивченні цієї теми відіграють публікації західної та української преси, які дають змогу побачити реакцію міжнародної спільноти на події в Україні. Використання таких джерел дозволяє створити об'єктивну картину суверенізації України та забезпечує багатогранний підхід до аналізу процесів, що супроводжували проголошення її незалежності.

1.3. Методологія та методи дослідження теми

Важливим під час дослідження теми формування політико-правової компетентності на уроках історії в старшокласників є методологія, яка відіграє ключову роль у виборі методологічного підходу, що впливає на логіку, якість, обґрунтованість та об'єктивність роботи. В цьому випадку необхідним є врахування теоретичних основ та прикладних аспектів, що робить необхідним використання та синтез різних підходів.

Звертаючи увагу на особливості формування політико-правової компетентності в учнів 11 класу, ми спираємося на системний та особисто-орієнтований підходи. Поєднавши їх ми маємо змогу поглянути на процес формування політико-правової компетентності, як багатовимірної складови особистості, а також зосередити увагу на освітніх потребах кожного учасника освітнього процесу [46. 3-5] .

Перший, системний підхід дозволяє розглядати політико-правову компетентність, як інтегровану систему знань, навичок та умінь, що забезпечує знатність орієнтуватися у політико-правових питаннях. Використання системного підходу дозволяє розглядати процес становлення Незалежності України та формування на уроці з історії політико-правової

компетентності, як цілісної структури, де кожен компонент взаємодіє з другим утворюючи цілісну систему. Все це допомагає формувати обізнане покоління, яке здатне за рахунок елементу вмінь та знань об'єктивно ставитися до наприклад: висвітлення волевиявлення українського народу через призму західної преси [48. с. 78-83].

Компетентнісний підхід є важливим у процесі формування здатності застосовувати знання на практиці. Застосування цього підходу допомагає зосередитися на розвитку критичного мислення, аналізу правових норм, а також на вихованні політичної свідомості. Це дозволяє інтегрувати знання з історії у сферу реальних життєвих компетенцій, необхідних для суспільної участі та громадянської активності[54] .

Історичний підхід. Застосування історичного підходу дає змогу розглянути події, пов'язані з українською незалежністю, у їхньому історичному контексті. Цей підхід сприяє кращому розумінню причинно-наслідкових зв'язків і соціально-політичних процесів.

Джерелознавчий підхід. За допомогою цього підходу можна всебічно проаналізувати західні публікації про незалежність України. Він дозволяє зрозуміти позиції різних видань і отримати об'єктивний погляд на ставлення іноземних країн до подій в Україні [26. с. 211-213].

Отже, використання системного, компетентнісного, історичного та джерелознавчого підходів створює комплексну методологічну основу, яка дозволяє провести дослідження з урахуванням багатьох аспектів. Такі підходи допомагають краще зрозуміти процес формування політико-правової компетентності, розкрити її елементи та визначити, які індивідуальні фактори учнів сприяють, або перешкоджають цьому процесу.

Для того, щоб розкрити такі аспекти дослідження, як аналіз джерел, синтез, цілісність, практичне застосування отриманих результатів та

отримати повну картину, як історичних подій так і ефективних способів їх висвітлення нами були використані спочатку методи загальнонаукові:

1. Метод аналізу і синтезу. Цей метод є важливим для комплексного дослідження політико-правової компетентності учнів. Аналіз дозволяє детально розглянути окремі аспекти теми, наприклад, реакції західної преси на проголошення незалежності України, а синтез допомагає зібрати ці фрагменти знань у єдину, цілісну картину, яка може бути використана для формування розуміння значення суверенізації для сучасної молоді. Поєднання аналізу і синтезу дозволяє виявити не тільки фактологічні аспекти, але й певні закономірності, які допомагають у розробці методичних рекомендацій для викладання цієї теми [2].

2. Метод індукції. Індуктивний метод передбачає висування загальних висновків на основі аналізу конкретних фактів, що є характерним для процесу формування політико-правової компетентності. У цьому контексті метод індукції дозволяє виявити загальні закономірності в ставленні західної преси до незалежності України, а також у реакціях на цей процес, виходячи з детального вивчення окремих публікацій і заяв, що їх розміщували закордонні ЗМІ [2].

Метод дедукції. Дедукція дозволяє робити висновки від загального до конкретного. Враховуючи наявність уже сформованих теоретичних підходів до проблеми суверенізації та зовнішньополітичних реакцій, метод дедукції допомагає вивести загальні теоретичні засади, які можуть бути застосовані до конкретних випадків вивчення української незалежності. Використання дедукції є необхідним при аналізі системи міжнародних відносин, а також при розробці рекомендацій для вивчення суверенізації в контексті сучасних методів політико-правового навчання [15. с. 76-82].

Системний аналіз. Системний аналіз є важливим для всебічного вивчення теми, оскільки дозволяє дослідити суверенізацію України як багатокomпонентний процес, висвітлений у західній пресі з різних точок зору

(економічні, політичні, правові аспекти). Застосовуючи цей метод, можна структурувати і систематизувати інформацію про політико-правові погляди на суверенізацію України, які пропонує преса, та визначити, які з цих аспектів можна використовувати для формування в учнів політико-правової компетентності. Системний аналіз також сприяє виявленню зв'язків між навчальними елементами, як-от аналізування джерел інформації, формування критичного мислення, застосування політико-правових знань на практиці [39].

Далі ми використовуємо методи спеціально-історичні:

1. Історико-порівняльний метод, є основним у дослідженні теми суверенізації України, оскільки дозволяє порівняти історичні процеси та події на рівні різних країн та регіонів, а також у різні історичні періоди. В цьому випадку метод сприяє глибшому розумінню того, як схожі процеси відновлення незалежності відбувалися в інших постколоніальних країнах, а також як змінювалась реакція міжнародної спільноти на ці події. Наприклад, порівнюючи реакції на проголошення незалежності України в європейських та американських виданнях, можна зробити висновки щодо політичних контекстів та факторів, що вплинули на формування зовнішньої політики цих країн стосовно України [46 с. 4-9].

Проблемно-хронологічний метод, полягає в дослідженні подій та явищ у їх хронологічній послідовності з акцентом на вирішення конкретних проблем. У контексті дослідження суверенізації України, цей метод дозволяє простежити етапи розвитку незалежності України, зокрема через призму західної преси. Застосування цього методу дозволяє не лише визначити ключові моменти в історії України, які вражали міжнародну спільноту, але й оцінити проблему суверенізації в контексті зовнішньополітичних процесів, що відбувалися в той час на міжнародній арені [66].

3. Метод контент-аналізу, дозволяє систематично досліджувати текстову інформацію з метою ідентифікації ключових ідей, акцентів і термінів, що

формують основу політико-правового дискурсу. У контексті даного дослідження він спрямований на аналіз статей європейських і американських медіа, визначення їхньої позиції щодо політичних змін в Україні та виявлення домінантних підходів до висвітлення незалежності [66. с. 9-13], [77].

Етапи застосування методу контент-аналізу в дослідженні:

1. Визначення об'єкта аналізу: до аналізу залучаються матеріали провідних західних видань (New York Times, Washington Post, Frankfurter Allgemeine Zeitung тощо).

2. Структурування критеріїв: контент досліджується за такими критеріями: тональність статей (позитивна, нейтральна, негативна), основні поняття та терміни (наприклад, "незалежність", "демократія", "національне самовизначення"), особливості подачі фактів (аналітика, репортаж, пропагандистські мотиви).

3. Кодування текстів: тексти розподіляються за тематичними блоками, такими як політична ситуація, економічні виклики, міжнародна реакція.

4. Інтерпретація даних: отримані результати дозволяють побачити, як різні західні медіа оцінювали процес суверенізації України, які політичні чи правові акценти вони робили.

Використання контент-аналізу на уроках. цей метод також є ефективним у навчальному процесі. Учням пропонується:

- ◆ Аналізувати невеликі уривки статей, виділяти ключові ідеї та порівнювати їх з українськими джерелами.
- ◆ Оцінювати зміст матеріалів щодо упередженості, об'єктивності чи пропагандистських акцентів.
- ◆ Розвивати навички критичного мислення через аналіз змісту текстів.

Таким чином, контент-аналіз не лише посилює науковий компонент дослідження, а й є інструментом для формування у школярів

політико-правової компетентності, зокрема критичного ставлення до інформації, вміння аналізувати та інтерпретувати матеріали з різних джерел.

Саме ці методи допомагають розкрити глибину і багатогранність процесу формування політико-правової компетентності через вивчення історії незалежності України. Кожен з цих методів дає змогу поєднати історичні, правові та педагогічні підходи до досліджуваної проблеми [57].

Кожен з обраних нами методів відіграє важливу роль на різних етапах дослідження. На етапі збір інформації переважно застосовуються методи аналізу і порівняння для глибшого розуміння реакцій міжнародної спільноти, а також для вивчення конкретних фактів із ЗМІ матеріалів

На етапі формулювання висновків та побудови теоретичних моделей активно використовуються методи індукції та дедукції. Індивідуальні приклади з газетних публікацій дозволяють здійснити узагальнення, яке в подальшому буде застосовано для розробки методичних рекомендацій щодо навчання учнів

На етапі методологічного аналізу та розробки методики навчання важливо використовувати проблемно-хронологічний метод, що дозволяє врахувати хронологічну послідовність подій, а також аналізувати зв'язок між різними політичними та правовими процесами[66. с. 9-11].

Також, ми стикнулися з проблемою використання, деяких методів, наприклад: історико-порівняльний метод може бути обмежений недоступністю певних архівних матеріалів, або відсутністю достовірних даних для порівняння. Тому важливо використовувати різноманітні джерела інформації для забезпечення більш об'єктивного аналізу. Метод індукції може бути обмежений наявністю неповних даних або недостатнім різноманіттям фактів, що може призвести до неточних узагальнень. Для уникнення цього використовуються методи підтвердження та додаткової перевірки даних.

Щоб подолати ці обмеження, важливо застосовувати комплексний підхід, що включає поєднання кількох методів для перевірки та доповнення отриманих результатів.

Загалом, методи дослідження органічно пов'язані з іншими елементами роботи, такими як теоретична частина (аналітичні огляди джерел, висвітлення причин незалежності) та практична частина (методика навчання, формування політико-правової компетентності). Використання аналізу та синтезу допомагає інтегрувати результати дослідження в єдину теоретичну структуру, яка в подальшому буде застосована в процесі викладання.

Також важливо зазначити, що методи допомагають втілювати теоретичні підходи у практичні рекомендації для шкільної освіти, зокрема, для формування політико-правової компетентності у старшокласників через вивчення історії України.

І наостанок, стосовно особливості вибору конкретних джерел. Вибір методів тісно взаємодіє з джерелами, на основі яких проводиться дослідження. Наприклад, історико-порівняльний метод передбачає роботу з різноманітними видами пресових джерел, таких як газети та журнали, де зафіксовані реакції на події в Україні. Аналіз цих матеріалів згодом дозволяє створити об'єктивну картину міжнародного сприйняття незалежності України.

Метод аналізу необхідний для роботи з текстами, щоб виділити основні ідеї та політичні тези, які можуть бути використані для навчання. При цьому метод синтезу дає змогу об'єднати різні джерела в одне ціле, що дає більш точну картину наукового дослідження[3. с. 21-28].

Таким чином, всі ці підходи і методи дозволяють не лише глибше зрозуміти сутність політико-правових процесів, але й активно залучати учнів до дослідження конкретних історичних ситуацій, що розвиває їхні аналітичні навички і вміння оцінювати ситуацію з різних точок зору. Такий підхід

забезпечує ефективність навчального процесу та формування в учнів стійких політико-правових компетентностей.

Висновки до 1 розділу

Досліджуючи історіографічну, джерельну, історичну та методологічну базу теми "Формування політико-правової компетентності в одинадцятикласників", можна зробити кілька ключових висновків:

Перше, історіографічну базу складають книги, статті, монографії - це українська та зарубіжна література дослідників, котрі висвітлювали політичні, соціальні та економічні аспекти здобуття незалежності України. В першу чергу зі співвітчизників виділимо роботи Я. Й. Грицака, С.Б. Козака, О. В. Марченко, М. Прокопа, зокрема останній у своїй праці "Напередодні незалежності України: спостереження і висновки" деталізує етапи становлення державності України, акцентуючи увагу на вплив міжнародних відносин та внутрішніх політичних процесів.

В той час із західного крила, основне наповнення історіографії йде за рахунок наступних робіт, як Е. Л. Вілсон "Українці: несподівана нація", Д. Саттер (за редакцією Ю. Латиша) "Перебудова в СРСР та суверенізація України очима західної людини (за мемуарами Д. Саттера)", та Т. Д. Снайдер "Пертворення нації Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999 рр". Ці роботи включають в себе геополітичні аспекти незалежності України та реакцію Заходу на цей процес.

Дослідження цих авторів надають глибоке розуміння умов, за яких розгорталася боротьба за незалежність, а також політико-правові аспекти суверенітету.

Друге, у розділі джерельної бази, акцент зроблено на аналізі західної преси як основного джерела інформації щодо сприйняття процесу суверенізації України міжнародною спільнотою. Це включає огляд таких

видань, як “New York Times”, “Washington Post”, “CNN” та інші, котрі висвітлювали події в Україні на початку 1990-х років, надаючи іноземним читачам інформацію про хід проголошення незалежності та його наслідки. Ці джерела дозволяють простежити, як різні європейські країни та США реагували на прагнення України до суверенітету. Також розглянуто українські архівні документи й законодавчі акти, такі як Декларація про державний суверенітет України (1990 р.) та Акт проголошення незалежності (1991 р.), які стали правовими основами суверенізації.

Третє, щодо методології, у роботі використано поєднання історичного, порівняльного та контент-аналізу. Історичний метод дозволяє всебічно охопити події та явища, що вплинули на процес здобуття незалежності. Порівняльний метод забезпечує можливість аналізу поглядів і підходів різних країн до питання українського суверенітету. Контент-аналіз джерел (особливо західної преси) сприяє вивченню семантики та стилістики публікацій, що дає змогу зрозуміти тональність висвітлення подій та контекстуальне значення.

Таким чином, у першому розділі було побудовано міцну наукову основу для розгляду суверенізації України з точки зору політико-правової компетентності, що дозволяє не лише глибше зрозуміти історичний аспект цієї події, а й формувати політичну та правову свідомість учнів у сучасному освітньому процесі.

РОЗДІЛ 2. ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ СУВЕРЕНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В (1990-Х РР.). ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАХІДНОЇ ПРЕСИ

2.1. Передумови та причини відновлення Незалежності України

Процес здобуття Україною незалежності був складним і багатогранним, охоплюючи низку соціальних, політичних, економічних і культурних факторів, що формувалися протягом десятиліть. Дослідники, аналізуючи період кінця 1980-х – початку 1990-х років, виділяють кілька ключових передумов та причин, які зумовили вихід України на шлях незалежності. Українські історики, зокрема Ярослав Грицак, Валентин Мороз, Орест Субтельний та Сергій Плохій, підходять до цього питання з різних точок зору, зосереджуючись на певних аспектах політичної, економічної та культурної ситуації. Саме у їхніх працях знаходимо ґрунтовні пояснення, чому незалежність стала не просто бажанням, а історичною необхідністю для українського народу [7], [43].

У цьому підрозділі розглянемо основні соціально-економічні, національно-культурні, політичні та зовнішньополітичні причини, які відіграли вирішальну роль у досягненні Україною незалежності. Важливо підкреслити, що всі ці фактори є взаємопов'язаними і взаємозалежними, і лише в комплексі вони дають повне розуміння того, чому в 1991 році Україна обрала шлях самостійності.

Історично склалося так, що росіяни намагаючись під час “смути” Київської Русі та феодальної роздробленості перехопити ініціативу, починають боротьбу за українські землі, утворюючи при цьому державу Московію, яка починає вести активні загарбницькі дії, а потім боротися з литовцями за українські території, створюючи царство, потім через 3 століття - імперію, а далі й Радянський Союз [74, с. 12-16].

Зі смерті Б. Хмельницького й до початку ХХ століття, такі історики, як М. Грушевський, Д. Дорошенко, Я. Грицак, О. Субтельний виділяють, як смуту

історії України, адже про незалежність та суверенність не могло бути й мови. Україна була розділена між державами та імперіями, тим не менш, час від часу виникали соціальні вибухи народних мас, як “Коліївщина” причина: соціальний гніт, тобто українці зберігали традиції предків та час від часу, намагалися змінити ось політичної ситуації над Україною [43]. І лише на початку ХХ століття, історик Олександр Зайцев зазначав, що відновлення політичної діяльності в Україні з'явилася за допомогою активності та національного самовизначення галичан, яку потім перехопили інші регіони [20, 980]. Станіслав Кульчицький пише, що Перша світова війна, як національна трагедія нашого народу сприяла активізації українського руху, причини цьому дослідник називає наступні:

1. Активізація політичної діяльності, за рахунок послаблення заробороних законів проти захисту інтересів, на відміну від Російської імперії;
2. Формування військових формацій (Легіон Українських Січових Стрільців), розвиток просвітницьких організацій: Сокіл та Пласт.
3. Криза імперії. З економічної точки зору Австро-Угорщина та Російська імперія була дуже ослаблені під час війни, остання потім здійснила насильницьку революцію. в результаті чого не могла правити Україною
4. Утворення Центральної Ради, як основний інструмент протидії імперії.

Тимчасово Україна отримала омріяну незалежність, та навіть почала вести дипломатичні відносини з багатьма європейськими державами, в тому числі з німцями, але в силу різних причин, як зовнішніх так і внутрішніх 30 грудня 1922 року стала частиною СРСР, як УСРР тим самим остаточно втратила свою незалежність [17. с. 628]. Всі роки існування в союзі, як сказав президент США Рональд Рейган “імперія зла”, та як описують очевидці та історики “тюрма народів” Україна була на грані виживання, можливо, що саме цей досвід став приводом остаточно розірвати будь які зв'язки з Москвою, адже випробувань на нашу землю припало багато: фізичні чистки, штучні голоди, Голодомор 1932-1933 рр., діяльність каральних органів ,

конфіскація майна, насильницька праця, братовбивча війна, знищення мови, культури та державних символів, а також знищення історичної літератури, цензура в усіх її проявах.

І це не повний список тієї тиранії, яка царила на нашій території [42. с. 167 - 195]. Але кожна імперія не ідеальна, рано чи пізно припинить своє існування, тому Ярослав Грицак вбачає наступний поворотний фактор відторгнення нас від союзу, і це громадська активізація, особливо та, яка припадає на 80 рр. ХХ ст.

Адже в цьому українські діячі будь то Гельсінської групи, або шістдесятництва, вбачали шанс вирватися із ярма тиранії. В допомогу українцями прийшли ще й новітні закони від генсекретаря Михайла Горбачова, закон о гласності, сприяв розповсюдженню в інформаційному полі критики та проявів власної думки стосовно того, що насправді відбувається [7]. Станіслав Кульчицький у своїй праці "Україна: суспільство і держава на терезах історії". виділяє в більшій мірі не зовнішньополітичні процеси, а скоріше внутрішні суспільні та економічні проблеми, як є основними факторами занепаду союзу. Він детально описує не здатність системи до реформ, забезпечити своїх людей всім необхідним в харчовому й технологічному плані [18. с. 15-31].

У працях Ореста Субтельного, зокрема "Україна: Історія", висвітлено вплив "перебудови" та політичних реформ у СРСР, які створили умови для легалізації українських політичних груп. Субтельний підкреслює, що послаблення контролю комуністичної партії над громадськими об'єднаннями та політичною активністю населення дозволило українським патріотам діяти більш відкрито [43. с. 480-490].

Дослідниця Ольга Наконечна визначав також, одну з провідних ролей зростання національної свідомості в цей час, саме через призму бідності та політики гласності Горбачова, підтримувалася ідея українізації за рахунок піднесення інтересу до української мови, мистецтва та культури, основою яких було народні зібрання всіх часів, дослідження історії класиків таких як,

Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко, а також на зміну старого режиму, з'явилися нові діячі літератури, це молоді та енергійні письменники, дослідники, історики, етнографи, митці, журналісти та політичні діячі, ось лише невеликий список цих видатних людей: В'ячеслав Чорновіл, Ліна Костенко. Іван Драч, Сергій Параджанов, Микола Руденко, Левко Лук'яненко, Василь Стус.[28. с. 282 - 288].

Тобто, ми говоримо про національно-культурне відродження. Цей аспект, детально розглянутий у роботах Валентина Мороза та Івана Дзюби, включає зростання культурної ідентичності українців, яке почало активно відроджуватись в 1960-70-х рр. В. Мороз у своїх працях вказує на значення мовних, культурних та освітніх рухів, які поступово формували національну свідомість. Наприклад, його праця "Дисиденти і влада: Український рух опору" вказує на роль дисидентського руху, який став основою для національної солідарності .

А ще, на життя звичайних громадян та їх подальший вибір вплинули економічні передумови. Багато істориків наголошують, що однією з передумов незалежності стала економічна криза, яка поглиблювалась в УРСР у 1980-х роках. Зокрема, праці Ярослава Грицака (наприклад, його книга "Нариси історії України") аналізують економічні фактори, які стимулювали відокремлення України від СРСР, вказуючи на зростаючі труднощі, пов'язані з управлінням та розподілом ресурсів [7. с. 249].

Останньою, але не менш важливою передумовою становлення України, як незалежної держави є Серпневий путч 19 серпня 1991 року, який засвідчив повну недолугість Радянської політичної системи, коли низка консервативних політиків з віце-президентом Геннадієм Янаєвим намагалися зберегти комуністичний лад, після спроби путчу зберегти старі традиції радянської влади, послідували арешти учасників, що викликало обурення, та призвело до виходу всіх Радянських республік, а вже 8 грудня 1991 лідери України, Росії та Білорусі підписали Біловезьку угоду за якою юридично була ліквідована одна із наймогутніших формацій того часу [5].

Що підводить нас до висновків, що груба сила без ідеї та культури немає в собі нічого, як на прикладі розпаду Радянського Союзу та проголошенням Незалежності України.

Тепер стосовно причин, ми враховуючи роботи Станіслава Кульчицького, Владислава Верстюка вбачаємо основними причинами становлення Незалежності України:

- 1) Економічна криза та невдала спроба реформування країни, особливо важкими для українського суспільства були удари дефіциту товарів постійного використання, безробіття та не оплачена праця;
- 2) Розпад СРСР в результаті тяжких економічних промахів, надання гласності критиці Радянського Союзу, діяльності дисидентів та письменників, а також провал Серпневого путчу, як невдала спроба перевороту;
- 3) Діяльність дисидентів, окремо виділяємо хоробру боротьбу за права людини, захисту української мови та культури, а також правозахисну діяльність;
- 4) Референдум 1 грудня 1991 року поставив остаточну крапку у питанні становлення Незалежної країни, дивлячись в першу чергу через призму неспроможності Росії та небезпеки [18. с. 15-28].

Також виділимо, що кожен український науковець дослідивши джерельну базу теми суверенізація України вбачає важливість різних причин, так ось суттєвий внесок у класифікацію причин незалежності зробив Орест Субтельний, який у своїй книзі "Україна: Історія" виділив цілий спектр політичних факторів. Він вказує, що реформи Горбачова, особливо політика «гласності», створили можливість для відкритих політичних дискусій. Це сприяло розвитку незалежних політичних рухів та послабленню комуністичного контролю, що й стало фундаментом для подальших кроків до незалежності. О. М. Субтельний також зауважує, що українське суспільство було готове до політичного оновлення та отримання власного суверенітету [43. 365-381]. Абсолютно інше бачення в Сергія Плохія, який схилився більше

до загальнополітичної причини, яка і була джерелом активізації народних мас. Він у своїй книзі "Остання імперія: Падіння СРСР та народження сучасної України" детально аналізує зовнішньополітичні чинники, які підштовхнули Україну до незалежності. Зокрема, Плохій розглядає реакцію міжнародної спільноти на процеси розпаду СРСР. Він стверджує, що підтримка з боку західних країн та міжнародних організацій сприяла остаточному рішенню України стати незалежною. Плохій також вказує на те, що, прагнучи стабільності в регіоні, багато держав визнали Україну однією з ключових європейських країн [20].

А ось історик Ярослав Грицак не називає основні причин становлення незалежної України, він часто вживає термін “фактор” до так званих факторів дослідник відносить:

- Культурні особливості, побут та цінності українства, та їх розвиток під час політики “відлиги” Хрущова;
- Політику Радянського Союзу у відношенні до України;
- Роль дисидентства та інтелектуального розвитку українства;
- Політику перебудови;
- економічну кризу СРСР;
- Зовнішньополітичну ситуацію, як основу економічного тиску на Радянський Союз.

Як результат, всі ці причини сприяли ставлення такої країни, яку ми знаємо, але традиційно історики виділяють окремі види причин, не зважаючи на те, що наслідком є утворення Незалежності [7. с. 181-235].

Отже, ідея та сам процес становлення незалежної держави розпочався ще під час утворення Київської Русі та сягав багато століть до пори часу, коли Україна зможе, як фенікс відродитися з попелу, звільнитися від кріпосного та так званого “братського” ярма, і нарешті створити власну державу, яка буде дбати про громадян, створювати власні закони, всіляко розвивати культуру та мову нашої нації.

2.2. Проголошення Незалежності України: реакція в європейській пресі

Для більш детального дослідження формування політико-правових компетентностей на уроках з історії в 11 класі, нами була обрана тема: “Суверенізація України”, розуміючи важливість теми, ми вирішили дослідити її враховуючи погляди західної людини стосовно питання Незалежності та створення незалежного суб'єкту міжнародного права. Нами було прочитано та досліджено 28 іноземних видань, в основу ми поклали видання США та Великобританії, а також дослідили реакцію на суверенізації України відомих західних видань [69].

В першу чергу ми охарактеризуємо польські видання, адже Польща була першою країною, яка визнала нашу незалежність [92].

Якщо говорити про безпосередньо польські видання, то 26 серпня 1991 року польська газета “Gazeta Wyborcza” її редактор Едвард Кшемєнь видав статтю під назвою “Ukraina samostijna” в якій виразив підтримку суверенізації України, зазначивши, що Незалежна Україна є шансом переглянути взаємовідносини між країнами Східної та Західної Європи, а також перейти на нові сторінки історії, основою, якої є демократичний лад [92] .

Видання Tygodnik Powszechny та її редактор Анджей Романовський 15 вересня 1991 року видав статтю “Wolnosc na wschodzie” в якій зазначив важливість суверенізації, як такого історичного переходу, на відмінну від Едварда Кшемєня, він був схильний думати скоріше про генетичне коріння, підтримуючи ідею панславізму, підкреслював схожість польської та української культур та їх спільну історію, вважаючи нас важливим осередком майбутніх добросусідських відносин, зазначимо, що під час прочитання деяких статей цього видання, а особливо “Wolnosc na wschodzie”, ми помітили, що Tygodnik Powszechny має дещо консервативні погляди, вони пишуть про загрозу від нас, а тому намагалися схилити Україну на свій бік за рахунок добросусідства та культури, адже в процесі суверенізації, Україна

була дуже слабкою державою, ззовні піддавалася російському впливу, що неабияк викликало в поляків переживання за власну безпеку [52].

Але для формування позитивного політико-правового поля, проти дезінформації Росії, стосовно напруженості між Польщею та Україною визначено іншого автора газети "Gazeta Wyborcza" Леонід Бойко в своїй статті 29 листопада 1991 року в дуже експресіоністській, емоційній формі, назвав процес суверенізації - основою свободи, права та самовизначення українського народу. Це один з небагатьох авторів польської газети, який сприймав процес суверенізації не як проблему, в плані внутрішньополітичних процесів України, а як національне свято визволення України від радянського ярма [82].

Тобто, ми бачимо, що поляки більш схильні шукати соціальний показник причинно-наслідкових зв'язків проблеми. Польща одна з найперших держав, яка визнала незалежність України, проблеми прийняття польським суспільством незалежної України полягало з виникненням націоналістичних організацій: УНА - УНСО, СУМ, ОУН. Поляки на початку, постійно підігрівали суспільство месенджами про українську загрозу та містичні конфлікти. Але ми бачимо, що зараз Польща є постійним союзником України, та за думками істориків одним із найкращих друзів нашої держави [31. с. 310-328].

Французи в свою чергу розглядають Україну не тільки, як основного геополітичного партнера, а й різнили її з пострадянського простору, адже на думку таких дослідників, як В.А. Манжола, О.І. Шаповалова саме президентство Франсуа Міттерана заклало традицію обережності стосовно розвитку відносин з Україною, адже містило в собі російський слід [38 с. 777].

Але ситуація починає змінюватися з наростанням незалежності, адже французькій верхівці стає зрозуміло, що Україна - це величезна територія (найбільша в Європі) з великою кількістю людей та зброї, особливо ядерної зброї. Досліджуючи суверенізацію України через призму протоколів

Генеральної асамблеї Франції, виділимо, що найбільша напруженість французько-українських стосунків виникла через ядерну зброю та ЧАЕС, адже такі соціалісти, як Гі-Мішель Шово, нагнітали атмосферу, створювали ситуацію психологічної паніки, мовляв *“В Україні ядерної зброї більше чим у Франції і тепер вона розповзається по багатьох пострадянських державах, як Білорусь чи Казахстан”*, тоді ж міністр оборони Пьер Жокс заспокоював раду тим, що він на постійному контакті з консульством, та впевнений, що Україна розумно буде використовувати свої потужності. Референдум 1 грудня 1991 р. приніс очікувані французами результати. 12 грудня 1991 р. Національна Асамблея повернулася до обговорення українського питання. Доповідачі комісії закордонних справ Шарль Пістр і Жан-Франсуа Делае констатували остаточний розпад Радянського Союзу та появу Співдружності незалежних держав (СНД), ініційовану російським, українським і білоруським президентами. Тепер потрібно було налагодити відносини з українцями для остаточного закриття ЧАЕС та відповідального ставлення до ядерної зброї [38 с. 777-778], [81].

Уже 27 грудня 1991 р. Французька Республіка визнала незалежність України, а 16 червня 1992 р. у Парижі Леонід Кравчук і Франсуа Міттеран підписали Договір про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і Французькою Республікою, французькі депутати відклали його ратифікацію до 1996 р. Це поклало основу тісних політичних стосунків між Францією та Україною. Далі, коли французи зрозуміли, що Україна обрала європейську модель розвитку, французи з полегшенням для себе ухвалили фінансову допомогу в плані демонтажу (зупинки) ЧАЕС, оскільки це загроза не лише Україні, а й всьому світу. В результаті чого разом з Німеччиною Франція направляє туди висококваліфікованих спеціалістів для налагодження ситуації. А вже 19 червня міністр закордонних справ Жорж Кежман висловив свою підтримку рішення урядів України, Білорусі та Казахстану, які позбавилися ядерної зброї на 2 місяця раніше ніж зазначалося, а концентрації її на території РФ зробила цей процес безпечним.

Тобто, простежується, що Французька геополітична доктрина в першу чергу вказувала на небезпеку світового масштабу, а вже в другу чергу на співтовариство та дружбу [38. с. 778-780].

Найвідоміше французьке газетне видання “Le Monde” писали про 90-pp та незалежність України, як найважливіших процес поразки Радянського Союзу, та права національних меншин на самовизначення. Les Échos (Франція), 22 серпня 1991 р. Моріс Дюверже писав «Велика Росія і «Урс» «...*Поza Союзом могла процвітати лише друга республіка УСРР: та, про яку Вольтер писав ще 1731 року: «Україна завжди прагне бути вільною»*». Також М. Дюверже зазначив, цитата: “ *Її демографічна вага, її економічні можливості, її географічне розташування дозволили б їй повністю відокремитися. Його люди повинні ретельно вивчити ситуацію, перш ніж віддавати перевагу націоналізму 19-го століття перед тенденцією передових націй до інтеграції у великі структуровані групи в кінці 20-го століття. Як і всі республіки СРСР, Україна була б зацікавлена бути частиною єдиного ринку з розмірами, еквівалентними розмірам Європейського Співтовариства: кожен із його членів був би вільний від власного законодавства про власність на землю та знаряддя виробництва, про створення та статус компаній, щодо іноземних інвестицій та змішаних компаній.* » [68]. Можна знайти багато подібних цитат, але більш детальний аналіз геополітичних процесів журналісти, історики та науковці почали писати лише з 2022 року, тоді, й зараз активно пишуть про різницю між Росією та Україною, їх аналіз зводить нас аж до часів Київської Русі.

Отже, відносини з Францією на відмінно від Польщі мають більше стратегічне положення, чим добросусідське, що викликане певним побоюванням через нестабільність, в плані вибору шляху розвитку та рівню кваліфікації кадрів з військового та наукового забезпечення.

Щодо східного сусіда Франції - Німеччини, то настрої були різними, адже врахуємо, що Німеччина тривалий час була розділена між державами заходу та Радянським Союзом, тому західна та східна Німеччина (Берлінська стіна)

мали різні погляди, ті що були колишнім ГДР не підтримували розриви зв'язків з Росією аж до свого возз'єднання з західною частиною Німеччини, вважали необхідність панславізму та єдність слов'янських народів, не помічаючи кальку в національному та культурному питанні [7]. Західна Німеччина приділяла значну увагу подіям 24 серпня 1991 року. Так видання “Die Zeit” журналіст Ідкар Капп в своїй статі, яка була видана 30 серпня 1991 року писав про надзвичайне потрясіння, яке випало на голову українців, як результат столітніх повстань та боротьби є наслідком глобальних змін в світі. Цитата *“Установка на незалежність в Україні стала відзначатися значними масовими протестами, які можуть змінити не лише країну, а й всю Європу.”*

Приблизно те ж саме пише Ренате Ланг в газеті “Frankfurter Allgemeine Zeitung” (25 серпня 1991 р), зазначаючи спроби реформації Горбачева, як невдалі, які призвели до виходу УРСР зі складу СРСР, а невдалий путч, ще більше додав бажання вийти зі складу Союзу та стати чимось більшим - глобальним гравцем Європейського континенту [87].

Дуже визначальною, є цитата у виданні “Süddeutsche Zeitung” Мартін Кроос писав: *“Коли український парламент проголосив незалежність, він фактично завершив історію, що тривала понад 70 років, — радянську історію”*, тобто він один із небагатьох хто вимовив, що українці формально відновлюють втрачене, ніхто з інших публіцистів не зарікався про відновлення державності [76].

Таким чином, німці вважали процес суверенізації нічим іншим, як справедливим завершення циклу національно-визвольної боротьби, яка на їх думку тривала з початку ХХ століття.

Чехія та Словаччина зараз є активними партнерами України, але так було не завжди. В минулому сторіччі така країна, як Чехословаччина на початку ХХ ст. сприймала українські амбіції, тодішній президент Чехословаччини Т. Масарик, активно співпрацював з резиденцією Грушевського, Винниченко та Петлюри, але після проголошення ІV Універсалу та підписання Брест-Литовського договору ситуація різко змінилася, Чехословаччина в своїх

ЗМІ почали писати про “*сепаратистів*”, які прагнуть відколоти Україну від СРСР, докорінно ситуація почала змінюватися лише після Мюнхенського зговору та Другої світової війни, коли Закарпатська Україна була приєднана до складу УРСР, після чого почали встановлюватися дипломатичні відносини між керівництвом СРСР та ЧСР. Але казати про підтримку української нації було рано. Звичайна річ, що як і більшість цивілізованих країн Чехія та Словаччина дипломатично підтримали Незалежність України. Але динамічний розвиток відносин з цими країнами розпочався пізніше, як пише Ян Кучер, який тоді працював у виданні “*Český rozhlas*” розвиток відносин Чехії з Україною розпочався після приїзду до держави президента Чехії В. Клауса та підтримки Помаранчевої революції з її лідером Віктором Ющенко. З тих часів й до тепер Чехія та Україна, активно співпрацюють в плані економічних відносин та захисту суверенітету [45 с. 172-179].

Цікаво також, що один журналіст — Сергій Лещенко, чий матеріал у виданні “*Prague Post*” висвітлював проукраїнські та проросійські настрої в Чехії. Він критикував, наприклад, інститут Вацлава Клауса за підтримку проросійської позиції в Україні, що викликало широку реакцію серед української громади у Чехії .

Важливо, що оскільки в період 1990-х років, Чехія та Словаччина були однією державою ми будемо розглядати їх реакцію, та аналіз ситуації через призму таких видань “*Mladá fronta Dnes*”, “*Lidove novine*” - чеські газети та “*Pravda*” та “*SME*” - словацькі відомі видання [45].

“*Mladá fronta Dnes*”, найвідомішим моментом є ситуація з Карел Кудліном та Войтою Дукатом, які в честь виведення радянських військ з Чехословаччини приїздили в Москву для зйомки документального фільму, але й не чекали, що в Києві стануть свідками 24 серпня 1991 День проголошення Незалежності України. Документалісти зняли невеличке відео, в якому чітко видні наслідки невдалого Путчу, після зйомок з центру Москви, вони ввечері 23 серпня 1991 року перемістилися до Києва, де побачили на їх думку, одну із самих емоційних сцен, цитата “*«Коли щось змінюється,*

виникає маса емоцій. Десятки людей плачуть і обіймають один одного. Ви навіть не можете це вловити, особливо коли ви в натовпі, тому що ви не над натовпом. Можна сфотографувати одну ситуацію, а коли опинишся далі, то вже йде інший сюжет”, так писав Карел Кудлін, також, за їх словами майже були відсутні журналісти, вони одні з перших на власні очі побачили процес проголошення Незалежності України [75] .

Загалом видання “Mladá fronta Dnes” на відміну від польських та французьких ЗМІ, розглядають процес розпаду СРСР та становлення України, як закономірних процес, стосовно настроїв, то була зафіксована значна симпатія до нашого права на самовизначення та демократичним методом його використання. як прагнення до цивілізації.

Тобто, Чехія була тією країною, яка незважаючи на значні труднощі у взаємозв'язку культур та інтересів, стала частиною нашої, спільної перемоги, чеські журналісти були одним з небагатьох, хто став “активним” очевидцем подій на Майдані Незалежності, що в результаті позитивно вплинуло на наші з ними взаємовідносини [75].

Зі Словаччиною ж розпочались активні дипломатичні зв'язки одразу після здобуття незалежності, вона є сторонником того, щоб Україна була частиною ЄС та НАТО. Але після 2014 року відносини погіршились, через російську пропаганду, та втручання Росії у вибори, Братислава зараз є скоріше стратегічним опонентом чим другом України, вона одна з перших почала блокувати надходження допомоги нашій країні.

Але на момент 90-х років ХХ ст., в газетах “SME” журналісти писали про збалансованість силових структур між Заходом та Азією, адже Україна прагне розвиватися європейським шляхом.

В цей же час журналісти газети “Pravda” виявляли більш консервативних погляд, зазначаючи, що вихід зі складу СРСР це складний процес, і потрібно багато часу для врегулювання важливих питань: роззброєння (ядерне), кордони, культура, мова, тощо [75].

Зараз зі Словаччиною складаються доволі напружені відносини, все більше ми чуємо про нероздільність **“братніх народів”**, також запозичену культуру, але тим не менше, в контексті реакції даної країни на події суверенізації, вона була одна із перших, хто зазначив про прагнення до політичної дружби, при чому не вказуючи на реальні проблеми стабільності в даному регіоні.

Наш західний сусід Угорщина, в своїй пресі, через такі видання, як “Magyar Nemzet” вказували на проблемну ситуацію, яка склалася біля Закарпаття, адже там проживає багато угорців, у своїй газеті “Голос України” Сергій Правденко мав прогресивний настрій, редактор визначав головну роль цього важливого для нас етапу, намагався майже не висвітлювати проблеми з нац. меншинами в Закарпатті, біліше приділяючи уваги глобальності самостійних політико-правових процесів нашої держави.

Проблема з національною меншиною турбувала й видання “Karpati Igaz Szó” дуже важливим було питання з надання суверенності корінним угорцями та створення угорської громади [76].

Як бачимо, угорська преса не цікавилася історією та проблемами нашого народу, основу їх інтересу складали проблеми з вирішення побуту та прав національних меншин в Україні, що поклало початок цілої низки робіт зі сторони Угорщини, та зміну історичного вектору подій в угоду власним інтересам.

Прибалтійські видання, на основі власного досвіду боротьби за свободу - всіляко підтримували прагнення України до самостійності, так ось латвійське видання “Atmoda” одне з небагатьох в країнах Балтії висвітлювали події 1991 року з глибоким аналізом ситуації причинами та їх передумовами.

Аусекліс Баумейстер, редактор видання “Atmoda” писав, цитата *“Українці, як і латвіші, обрали важкий, але єдиний правильний шлях - шлях свободи. Їх рішучість є уроком для всіх поневолених народів СРСР”*. Тобто прибалти вважаючи Україну однією з найкращих союзниць Росії були частково вражені дізнавшись про їх відділення від Союзу, але тим не менш

зрозумівши всі причини та передумови, Аусекліс Баумейстер виразив щире підтримку нашому народу, та закликав провести реформацію держави, тобто сприяти демократизації устрою. [86].

Найзахідніша країна Європи, яка активно висвічувало події суверенізації України - Британія, під час дослідження видань ми звернули увагу на 2 найпопулярніші газети “The Guardian” та “ The Times”, перша писала, що самостійність України - це важливий процес історичної справедливості, адже британці добре розуміють через, що прийшлося пройти українцями, аби її здобути. Особлива увага приділяється надання дипломатичної допомоги, як результат спантеличення Кремля, через обраний курс демократичного розвитку в країні [67].

Також важливо зазначити, що як і чеські журналісти, з британської сторони основним активістом була професорка Університету Західного Онтаріо Марта Дичок, яка на першій шпальті “The Guardian” писала наступне, цитата *“Я пам’ятаю, то був прекрасний день, світило сонечко. Парламент, як і нині, був на канікулах, однак, у зв’язку з путчем було скликано надзвичайне засідання. Тоді я йшла спочатку по Інститутській, потім по Садовій. Була хмара людей — що ближче до Верховної Ради, то більше було людей. День засідань був досить довгим, і було невідомо, чим це все закінчиться. Всі чекали, що щось має статися. Пам’ятаю, підходить до мене у Верховній Раді депутат івано-франківської ради Микола Яковина і каже: «Хочеш щось побачити?» і я сказала: «Так!». Він відвів мене вбік і показав документ. Я дивлюся, а там написано «Акт проголошення Незалежності». Комуністична партія тоді мала більшість і не ніхто не знав, голосуватимуть вони за цей документ, чи ні”* [80].

Після 24 серпня 1991 року, та Проголошення Незалежності України науковиця казала, цитата: *“В той день ми вийшли з Верховної Ради і я брала інтерв’ю у В’ячеслава Чорновола, а він каже: «Як добре, що американці приїхали нас вчити демократії, але ми знаємо, що ми робимо. Ми будемо робити так, як вважаємо за потрібне». У Заході було таке ставлення до*

нашої Незалежності: *«Куди Україна рветься?»*. Це була головна думка про Україну в Вашингтоні, і це документував історик Сергій Плохій в своїй книжці. В Сполучених Штатах не хотіли, аби Радянський Союз розвалювався, а Україна йшла своїм шляхом” [69].

Інша популярна інформаційна машина “BBC” в своїх джерелах, зазначали, що були шоковані тим, як швидко розпався Радянських Союз, особливо їх вразило ставлення українців до цієї події та їх прагнення до самостійності. Елізабет Робсон, яка була кореспонденткою “BBC” та знаходилася в Москві казала, що в різних частинах Радянського Союзу було порівняно небагато людей, які знали, що відбувається в інших республіках. *«Водночас, було чимало тих, хто розумівся на подіях і знав про досить потужний рух за незалежність чи прагнення до більших повноважень у деяких республіках СРСР»*, — зазначила вона [69].

“The Times” була більш стримана та висвічували процес суверенізації поетапно, від основної передумови: викриття культу особистості Сталіна. До основних причин відноситься: соціальна напруженість, дефіцит товарів першої необхідності, провал реформ Горбачева, провальна соціальна політика, диктаторський уклад правління.

“The Times” писали, цитата *“Незалежність України зменшує кінець Радянського контролю над Східною Європою”*, *“Це був удар для Горбачева”*, що представило *“сміливість українського народу”* [69].

Тобто, ми спостерігаємо ту ж саму ситуацію, що і в Німеччині, одні джерела пишуть про самостійність нації, інші про невідкладний процес незалежності.

Дуже схоже питання суверенітету України ставили в своїх пресах й італійці, в виданні “La Repubblica” писали, що наша жага до Незалежності є *“сміливий вчинок”*.

А ось вже видання “Il Sole 24 Ore” зробили акцент на економічному базисі, та викликах, які стоять перед Україною, зазначаючи, що Україна знаходиться в дуже нестабільному економічному регіоні.

Вже, “Corriere della Sera” зробили значну роботу, була написана стаття “Шлях до ідентичності Українців - шлях до незалежності” де зазначено, що саме Україна стала основою передумовою регулювання всіх економічних розбіжностей в Східній Європі [76].

Також часто зазначалося про проблеми з використанням арсеналу ядерної зброї, що звичайно непокоїло італійців. Ми бачимо, що італійці, як і французи були вражені динамікою подій, соціальними протестами та бажанням євроінтеграції Українців, але перед тим в першу чергу стою питання стратегічної важливості та дотримання правил використання ядерної зброї.

Тобто, з усього вищенаписаного можна зробити висновок, що світова преса перебувала в різних станах, від радості зникнення імперії, від налагодження нових зв'язків, пошуку партнерів для розвитку світового господарства на основі міжнародного співробітництва, до стану страху через призму розуміння небезпеки в першу чергу це стосується використання ядерної зброї та ідеологічного чинника становлення суспільства.

2.3. Акт проголошення Незалежності України за матеріалами американських видань

Для виконання цього завдання нами було проаналізовано джерела найвпливовіших американських видань, часів 1990 - 1991 року, для того щоб підібрати топ найкращих видань, ми використали дослідження, яке зробив 2011 році відомий блогер “The New York Times” Нейт Сілвер. Який популярний за рахунок своїх точних економічних прогнозів та прогнозування зміни напрямків вектору світової діяльності. Ним було проаналізовано більше 250 інформаційних видань всього світу, та відібрано 242 найкращих, для відбору Н. Сілвер брав за увагу кількість переглядів, підтримки з боку читачів та соціальне опитування, що допомогло у складанні рейтингу 242 найкращих видань світу. Оскільки нас цікавить лише найвпливовіші американські видання, ми взяли “New York Times” (2 місце), “Wall Street

Journal” (4 місце), “Bloomberg” (5 місце), “CNN” (8 місце), “Washington Post” (9 місце), “Los Angeles Times” (13 місце).

Причиною обрання американських ЗМІ є значна популярність самих видань серед людей в світі, адже 3 з них були занесені у першу п'ятірку. Вони є найпопулярнішими в своєму роді, але чомусь переглядаючи рейтинг найвпливовіших ЗМІ для українців вони не є популярними, наші громадяни віддають перевагу в більшості вітчизняному продукту чим зарубіжному, тому мало що знають про інтерпретацію американськими ЗМІ ставлення до Незалежності в Україні.

Під час проголошення Незалежності України, важливим аспектом було висвітлення подій, передумов, причин та наслідків, але важливим є ще й опис самого дійства, яке відбувалися під час проголошення Акту Незалежності України. Важливо зазначити, що деякі люди вважають, що газети та видання відійшли в минуле, що вони втратили свою актуальність порівнянні з сучасними технологічними можливостями, але рейтинг Нейта Сільвера цифрами вказує на інше, а саме популярність особливо американської та британської преси серед обивачів, а також значну довіру до самих видань.

Ми вже зазначали цитати журналістів стосовно Акту проголошення Незалежності України, але тоді ми це робили зважаючи на реакцію західної преси на процес суверенізації України, апогеєм якої стало проголошення 24 серпня 1991 року Незалежності України [21].

І так, Сполучені Штати Америки у своїх виданнях, таких, як “The New York Times”, які писали про суверенізацію України, як числені промахи Москви, зуміла створити проблеми, але без вирішення. Як зазначав Роман Шпорлюк, який на момент публікації був директором Українського науково-дослідного інституту Гарвардського університету, ще тоді зробив важливе передбачення: *«Для цих республік існує побоювання, що Росія кине виклик їх територіальній цілісності під виглядом захисту етнічних росіян. Такий результат буде катастрофічним, але він не є неминучим»* [69], [85].

Перша в нашому списку “The New York Times” - найвпливовіша газета сучасності, яка користується найбільшим попитом у читачів. Майже кожен західний читач чекав реакцію цього гіганта журналістики на події в Східній Європі, адже тут питання не лише в свободі й національному визволенні, а й безпеці, як Європи так і світу в цілому. Нами було досліджено, що “The New York Times” приділила політико-економічній сфері не значну увагу, для того щоб не бути надто нав'язливою, або провокативною. Тим не менш, одним з перших хто писав про події в Україні 24 серпня 1991 року був Джон Ф. Бернс, який 25 серпня написав статтю, де зазначив Акт проголошення Незалежності України однією з найважливіших подій на пострадянському просторі. Цитата: *“Україна відтепер стає ключовим гравцем у новому політичному розкладі Східної Європи”*. [85] На наступний день вийшла стаття "Ukraine Votes for Independence, Heading Toward New Upheavals in Soviet Union" автор Сергій Кондрашов висвітлив кризовий момент у політиці СРСР і підкреслив, що багато українських політиків вважали незалежність необхідною умовою для захисту України від внутрішніх загроз після спроби державного перевороту в Москві. У той час як радянський лідер Михайло Горбачов і більшість комуністів були проти цієї дії, українські демократи та представники західної преси підтримували прагнення України до самовизначення [72].

Також у статті від 1 вересня 1991 року обговорювалося, як політичні лідери, зокрема Борис Єльцин, значно посилили рух за незалежність в Україні, коли вони припинили діяльність Комуністичної партії в Росії. Українські політичні діячі, як-от Леонід Кравчук, під тиском ситуації та народного руху, зрештою підтримали декларацію незалежності, хоч і зі змішаними почуттями. Це демонструє, що підхід “The New York Times” був об'єктивним, і видання робило акцент на внутрішніх конфліктах та позиціях політичних діячів, зокрема щодо підтримки або заперечення незалежності України [88].

“Wall Street Journal”, яка відома на весь світ своїми консервативними поглядами, доволі неоднозначно висловили думку стосовно Незалежності України. WSJ висвітлювали процеси в Україні, як результат становлення національного духу в поневоленого народу, яке має за мету звільнення від рабства імперського союзу. Сама суверенізація України розглядається через призму не лише внутрішньої боротьби, а й посилюється глобальним зовнішньополітичною чинником. Так в серпні 1991 року стався доволі цікавий інцидент, коли президент США Джордж Буш виступив із знаменитою промовою в Києві “націоналізм згубний”, тобто президент говорив, що національна ідея самобутності України є загрозою всього світу, відома цитата “Chicken Kiev speech”, стало одним із найобговорюваніших цитат на той час, особливо в газеті “Wall Street Journal”, які писали про загрозу всього світу, але після невдалого путчу, прослідковується динаміка зміни думки, незважаючи на значні побоювання лідерів США, стосовно безпеки європейського регіону, з'явилося розуміння, що кожен процес має свою причину та наслідок, тоді газета писала про постійні промахи радянської влади, що й послужило причиною даного дійства [69] .

Але не всі журналісти писали про небезпеку української самостійності, так ось наприклад: Марк Неллер 26 серпня 1991 року зазначає, що проголошення незалежності України відкриває нам нові економічні горизонти, але також приносить ризики пов'язані з економічним переходом. Тут увага приділяється економічній стабільності, чим військовій загрозі [79].

Отже, “Wall Street Journal” зіграв роль скептика в основу думку журналістів в першу чергу цікавила доктрина ядерної безпеки, лише потім після збагнення неможливості існування союзу спостерігається певне поліпшення тверджень самобутності народів на основі безпекових гарантій та без'ядерного режиму республік.

“Bloomberg”. Журналісти Bloomberg в своїх поглядах звертали увагу на ключові аспекти Незалежності України, починаючи з проголошення Незалежності в серпні 1991 року та її викликів у подальші роки. Після

розпаду Радянського Союзу “Bloomberg” відзначав, що незалежність України мала як політичне, так і економічне значення. Головний редактор Меттью Вінклер вважає значними економічні перспективи країни, підкреслюючи її багаті природні ресурси та сільськогосподарський потенціал. Проте журналісти також зауважували, що незалежність створює нові виклики, пов’язані із необхідністю встановлення прозорих економічних реформ та подолання корупції, яка стримувала розвиток країни протягом наступних десятиліть [69].

У 30-ту річницю незалежності “Bloomberg” нагадував, що Україна продовжує боротися із впливом олігархів та зовнішніми загрозами, зокрема з боку Росії. Видання також згадувало про важливі події, такі як Помаранчева революція 2004 року та Євромайдан 2013-2014 років, які стали реакцією українців на корупцію і спробами країни рухатись до євроінтеграції. Одним із провідних журналістів “Bloomberg”, які писали про Україну, був Генрі Мейер, який аналізував політичні процеси та економічний стан країни, зокрема вплив олігархів і боротьбу за демократію [91].

Таким чином, загальна позиція “Bloomberg” щодо незалежності України фокусується на економічних перспективах та значних перешкодах на шляху, зокрема в боротьбі з корупцією та забезпеченні прозорих реформ для інтеграції в європейську економічну архітектуру.

Особливу увагу, можна звернути увагу на журналістів “CNN”, хоча вони є телевізійною компанією, “CNN” активно з місця подій висвітлювали події 24 серпня 1991 року, але до того вони зазначили про постійне протистояння в Радянському Союзі між тими, хто хоче зберегти традиційний уклад життя, та тими хто прагне до реформ, до таких людей відносять і тодішнього президента СРСР Михайла Горбачева, як прогресивного реформатора. Крім цього кореспонденти зазначали, що мали відеоматеріал путчу в Москві, де дали таку оцінку “слабкість радянської влади - основа виходу з союзу”. Але звернемо увагу, що українська нація була більше всіх зацікавлена у виході зі

складу Радянського Союзу, адже мала в своїй історії багатовікову колонізацію [69].

Крім цього нами було досліджено фрагмент відео, відзнятого кореспондентами “CNN”, розраховане на 17 хвилин, яке транслювалося на американських телеканалах, стосовно подій 24 серпня. Розпочинається відео з довгоочікуваної незалежності Латвії та Литви, яку визнав Борис Єльцин, але ось на що ми звернемо увагу, з тих видань, які ми зазначали майже ніхто не писав про багато тисячну українську діаспору, особливо в США та Канаді, “CNN” перші хто визначив радість української діаспори на події в Україні, самі ж журналісти виразили підтримку Україні у здійсненні багаторічної мрії. Далі нам показана сесійна зала Думи, де обговорюється питання створення Незалежної України з чітко вираженими кордонами, оборонною здатністю та суверенітетом, як економічним так і політичним. Після чого нас чекає цікава розмова кореспондентів, які були на момент 24 серпня в Києві та бачили натовп, бачили, як активісти спускають серп та молот й піднімають український прапор, крім цього диктор говорить про те, що в 16 столітті був прийнятий Паризький договір, далі Україна в 1917 році проголосила свою Незалежність, навіть тодішній лідер конституційною соціалістичної держави визнав її. Події в Україні порівнюють з тим, що відбувалося в Балтії під час окупації, зазначається провальна зовнішня політика штатів - ігнорування допомоги українцям. Ще на початку століття було сказано, що українці мають право на самостійність, раніше навіть ніж литовці. Зазначається морально-правова основа поневолення українського народу. Закінчилося відео графіками та рейтингом підтримки незалежності серед мас й соц-опитуванням, яке показало позитивний курс на зміни [69], [75].

Отже, журналістами “CNN” було зроблена цікава робота, стосовно настроїв тодішніх українців, їх прагнення та ідей. Засуджувалися московські консерватори, які століттями придушували свободу слова та будь який процес демократизації на території колишньої УРСР. Телекомпанія зазначала, що боротьба України за незалежність була частиною більшого руху за

суверенітет у колишніх республіках СРСР, що відповідає демократичним змінам, які на той час охопили всю територію Східної Європи.

Газета “Washington Post”. Журналісти “The Washington Post” у 1991 році висвітлювали проголошення незалежності України, як важливу подію, що внесла значні зміни в політичний ландшафт Східної Європи. Одним із центральних аспектів, який обговорювався, було занепокоєння Заходу щодо потенційних наслідків дезінтеграції СРСР, а також економічні й політичні труднощі, з якими могла стикатися нова країна [64].

У матеріалах “Washington Post” підкреслювалось, що для України проголошення незалежності стало актом самостійного вибору й було підкріплено підтримкою більшості населення. Також видання звертало увагу на реакцію США та їхніх союзників, які з обережністю ставилися до перспективи Незалежної України. Журналісти зазначали, що політика США стосовно СРСР зосереджувалася на прагненні стабільності, тому були побоювання, що повний розпад Союзу може спричинити економічну й політичну кризу в регіоні [64].

Поряд із висвітленням самих подій, у “Washington Post” згадували і відомий виступ президента Джорджа Буша-старшого в Києві 1 серпня 1991 року, який отримав назву "Chicken Kiev Speech" — його критикували за застереження українцям щодо "суїцидального націоналізму" і небажаність повного відокремлення від СРСР, що було сприйнято в Україні негативно.

Також журналісти писали й про те, як політична ситуація вплинула на розпад союзу в цілому. Особливо акцент наголошувався на глобальних змінах політичної еліти, адже навіть такі комуністи, як Леонід Кравчук перейшли від ідеї збереження союзу, до ідей суверенності через побоювання за майбутнє української землі [72].

А ще, видання загострило свою увагу особливо на політичній сфері життя, зазначалося, що парламент зіткнувся з тиском опозиційних сил, які прагнули негайних змін та демократичних реформ, відокремлення політичного центру подалі від Москви.

Так, на той час, радикаліст Дмитро Павличко, який закликав не тільки боротися проти влади демократичними методами, а й захоплювати військові підрозділи, а також провести в країні повну декомунізацію.

Наостанок, визначаємо, що журналісти “Washington Post” особливо були вражені тим, як Незалежність України стала несподіваним дарунком Східної Європи для багатьох навіть високопоставлених чиновників, які ніяк не очікували такого швидкого краху СРСР [91].

“Los Angeles Times”. Журналісти “Los Angeles Times” висвітлювали тему проголошення незалежності України, надаючи особливу увагу, як історичному контексту, так і впливу цього рішення на міжнародну політику. Їхні публікації наголошували на тісному зв'язку подій в Україні з невдалим путчем у Москві в серпні 1991 року та його ролі у розпаді СРСР [69].

У виданні вказувалось, що після путчу президент Леонід Кравчук і Верховна Рада України проголосили незалежність як відповідь на загрозу московського тиску. Також розповідається про активне обговорення в українському парламенті, де члени опозиції наполягали на рішучих діях, зокрема департизації та зміцненні українського суверенітету.

Цитати зі статі від 3 грудня 1991 року: *«Інші республіки також поспішають скористатися моментом і заявити про свої національні прагнення... Україна хоче бути незалежною державою»*,

«Кравчук розумів, що для того, щоб уникнути серйозних наслідків для власної політичної кар'єри, він повинен підтримати незалежність України».

“Los Angeles Times” також акцентувала увагу на реакції США та західних держав на проголошення незалежності України. Журналісти передавали, що американські лідери висловили обережний оптимізм, очікуючи стабільності в регіоні після закінчення комуністичної ери [91].

26 серпня 1991 року на першій шпальті було вказано: *«Відновлення незалежності стало символом прагнень українського народу до самоідентифікації та демократії»*. Журналісти вказували на те, що незалежність була сприйнята як можливість для покращення економічного

становища, але також супроводжувалася значними викликами, такими як необхідність переходу від централізованої радянської системи до ринкової економіки.

Крім того, видання цитувало українських політиків, які висловлювали оптимізм щодо майбутнього незалежної України. Наприклад, за словами одного з депутатів: *«Ми готові взяти на себе відповідальність за свою долю»*. Що підсилювало позитивні та демократичні наміри співпраці в американському сегменті [69].

“ Los Angeles Times” також зазначила, що проголошення незалежності було не лише політичним актом, але й глибоким соціальним зрушенням, яке відобразило зміну свідомості українського народу. Це зрушення стало відповіддю на роки репресій та обмежень, які накладав радянський режим.

Додатково видання вказувало на міжнародну реакцію на ці події, відзначаючи, що західні країни проявляли інтерес до стабільності в Україні, і їхня підтримка могла б бути вирішальною у формуванні нового державного курсу України [67].

Отже, “Los Angeles Times” надавала глибокий аналіз ситуації в Україні у серпні 1991 року, коли проголошувалася незалежність. У статтях обговорювалися як політичні, так і соціально-економічні наслідки цього рішення. Зокрема, журналісти відзначали, що Україна, володіючи величезними ресурсами та потенціалом, мала шанси стати важливим гравцем у новій пострадянській реальності.

Підсумовуючи ми на момент читання цитат американських журналістів стали свідками важливих геополітичних та історичних зрушень, каталізатором яких став непокірний український дух та прагнення до самостійності, можна з цікавістю помітити, що більшість популярних американських газет давали оціночні судження становлення самостійності, як лише економічної необхідності, але з часом такі видання, як “The New York Times”, “Los Angeles Times”, “Wall Street Journal”, а особливо “CNN” заглиблюючись в історичні джерела, розмірковуючи стосовно причин, почали

насправді розуміти весь біль українського народу, який журналісти перетворили в акт підтримки у становленні нової демократії в світі.

Висновки до 2 розділу

У цьому практичному розділі ми досліджували висвітлення подій суверенізації України, кульмінацією яких стало проголошення Акту Незалежності України в західній пресі. Перш за все, нами зазначена актуальність теми, оскільки українці часто зосереджуються лише на власних джерелах, нехтуючи думкою іноземної преси. Така пасивність у сприйнятті поглядів закордонних медіа може призвести до перекручення суті подій, оскільки кожна країна інтерпретує значення проголошення Незалежності по-різному.

Основною передумовою розпаду СРСР і відновлення незалежності України західні медіа вважають катастрофу на ЧАЕС, яка, на відміну від українських істориків, була значно більш виразно описана в іноземних джерелах як фактор, що зруйнував у свідомості українців ідею стабільного існування в Радянському Союзі.

Серед основних причин відновлення незалежності України виділяємо розбіжність ідей між радянським і українським населенням, що призвела до відновлення національної свідомості. Як зазначає український історик Ярослав Грицак, важливим фактором став розвиток національної свідомості після розкриття культу особистості Сталіна. Водночас західні ЗМІ, зокрема американське видання “The Times”, підкреслювали соціальні проблеми радянської людини, що відставала від західного рівня життя, що сприяло популяризації західної моделі розвитку.

Процес суверенізації був детально висвітлений за допомогою цитат із впливових західних видань. За результатами дослідження ми поділяємо західні країни на три групи. Перша група — це країни, що висловлювали консервативне ставлення до подій в Україні (Польща, Франція), звертаючи

увагу на потенційну загрозу з боку України через наявність ядерної зброї. Друга група — це країни з ліберальною позицією (Німеччина, Італія, країни Прибалтики), які підтримували боротьбу українців за незалежність і прагнення стати демократичною державою. Третя група — це країни, які здивувалися швидким прогресом в Україні (США, Чехія, Словаччина), де було більше занепокоєння через нестабільність в регіоні та близькість до СРСР.

Ми також проаналізували реакцію американських ЗМІ на події проголошення Незалежності України, де в цілому простежується схвалення демократичних рішень українців. Важливою стала робота “CNN”, яка висвітлювала події не лише з точки зору стратегічного партнерства, а й як історичну справедливість. “CNN” звернула увагу на роль української діаспори, право українців на самовизначення та збереження національної культури.

Це дослідження дозволяє глибше зрозуміти, як різні країни та медіа інтерпретують важливі історичні моменти і як ці інтерпретації впливають на формування міжнародних відносин та суспільної думки.

Отже, на той час люди, які мали змогу читати іноземні ЗМІ могли чітко вбачати хронологію подій та наслідків, які спричинили самі ж колишні громадяни союзу, вбачаючи у своїх діях надію на майбутнє життя без політичних кайданів та настання часу розвитку демократичного суспільства.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА ЩОДО МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ “СУВЕРЕНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ”

3.1. Стан вивчення проблеми у шкільній практиці

У сучасній шкільній програмі тема "Суверенізація України" займає важливе місце, оскільки має вирішальне значення для формування національної ідентичності учнів та розуміння процесу становлення незалежності. Вивчення цього питання має на меті сприяти усвідомленню старшокласниками історичної важливості подій 1990-х років, формуванню патріотичної свідомості та політико-правової компетентності.

Згідно з чинною шкільною програмою з історії України та громадянської освіти, події, що стосуються суверенізації, подаються здебільшого у випускних класах. У підручниках, зокрема, висвітлюються ключові етапи політичної незалежності, соціально-економічних змін і роль різних державних інституцій. Відомі науковці, такі як Ярослав Грицак, Наталія Яковенко, Олександр Лисенко, неодноразово підкреслювали важливість цього матеріалу, вказуючи на його значення для формування політичної свідомості молоді [1], [7].

Використовуючи підручник В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛДТ, 2019. 256 с, ми можемо з'ясувати для себе, що зараз використовуються ще старі програми вивчення, де зазначені лише предметно-історичні компетентності, які повинні формувати вчителі-предметники в учнів. Тому проблема формування політико-правової компетентності через призму вивчення теми “Суверенізація України” описана частково лише вченими, які за великим рахунком є теоретиками, а не практиками, але так чи інакше, їх дослідження сприяють розвитку необхідних компетентностей в учнів під час заняття [50].

Для початку зазначимо, що джерело політико-правової компетентності є база українського права, тобто своє начало воно черпає з права, а вже потім

відбувається процес трансформації в політико-правову свідомість, із якої випливає політико-правова компетентність.

Першим, хто чітко надав термін, що собою являє політико-правова компетентність був В.М. Духневич, у своїй статті “Політико-правова компетентність молоді: до питання про забезпечення процесу формування”, він визначив її, як здатність особистості вирішувати різні завдання в площині політико-правових відносин. Вона представляє собою сукупність соціально-психологічних характеристик, що сприяють формуванню таких умінь, знань та навичок, настанов, особистісних якостей, які дозволяють особистості здійснювати соціальну діяльність у політико-правовому полі [59 с. 90-91].

На формування політико-правової свідомості впливає розвиток політико-правових інститутів до яких відноситься:

1. *Навчальні заклади.* Вони сприяють становленню особистості як мислячого, самостійного громадянина;
2. *Політичні партії й громадські організації,* що залучають молодь до суспільних процесів;
3. *Держава та її органи,* що закріплюють законодавчі права й обов'язки молодих громадян [57 с. 22-24].

Але виникає питання: як учні 11-го класу розуміють сутність політико-правових інститутів у контексті громадянської освіти? З.Ф. Сіверс зазначає, що старшокласники сприймають політико-правові процеси через моделі та образні уявлення, а В.М. Бабик підкреслює поверхневе розуміння багатьох політичних і правових процесів старшокласниками.

роль політико-правових інститутів у цьому процесі. Як зазначають З.Ф. Сіверс, В.М. Духневич та О.Ю. Осадько в посібнику “Прикладні аспекти становлення політико-правової свідомості в молоді”, основні функції інститутів у цій сфері включають:

- Якісну освіту, яка сприяє формуванню обізнаної особистості.
- Постійну взаємодію між суб'єктами правових відносин.

- Інформаційну прозорість подій, що дає молоді можливість глибше розуміти актуальні політичні події.
- Активізацію молодіжного ресурсу для прийняття рішень і участі в громадському житті [57 с. 24-30].

Крім традиційних чинників, К.В. Данилевська виділяє й ірраціональні аспекти, що впливають на становлення політико-правової свідомості:

- Байдужість як ірраціональний чинник.
- Вибірковість у ставленні до суспільства та держави.
- Упередження, що спонукає діяти всупереч здоровому глузду.
- Настанови як ірраціональний фактор формування свідомості [57, с. 20-25].

Основним фактором ірраціонального формування політико-правового мислення є держава, яка закладає основи правового мислення і правової культури. Відтак, політико-правові інститути відіграють важливу роль у формуванні політико-правової свідомості учнів 11 класу через державні та освітні установи, покликані виховати соціально активних громадян України.

З'ясувавши роль формування політико-правової свідомості та вплив на неї політико-правових інститутів, можемо дослідити формування політико-правових компетентностей під час вивчення теми "Суверенізація України" використовуючи західні видання [47 с. 16-18].

Спочатку зазначимо, що сучасні вчені стикаються з певними особливостями під час формування компетентності.

В першу чергу - це використання міждисциплінарного підходу, адже для дослідження теми потребується залученість з кількох дисциплін, таких, як історія, право, всесвітня історія та громадянська освіта.

Друге, застосування знання про політико-правові поняття, Знання чого, як зазначає В. М. Духневич розширює зону політико-правової свідомості, оскільки учні починають розуміти значення політичних та правових категорій, а потім застосовують їх у сучасних умовах [59 с. 90-92]

Третє, Аналіз позиції західної преси відбувається із застосуванням критичного методу та контент-методу, але порівнюється з історичною справедливістю, що в свою чергу призводить до певних розбіжностей між бажаним та реальністю. З.Ф. Сіверс у своїй роботі “Уявлення про справедливість, як складова політико-правової свідомості особистості” пише, що Питання прав і свобод людини та «справедливості – несправедливості» історично виникли тоді, коли виникло питання правової організації суспільства для побудови справедливих суспільних відносин. Що в нашому випадку створює дилемою між думками учнів та викладача стосовно розуміння фактів та суджень західної преси, на основі аналізу джерел інформації ЗМІ та очевидців подій [41 с. 32-42].

Також ми можемо зіткнутися з проблемою розвитку громадянської активності та усвідомлення ролі громадян в учнів. В результаті вивчення теми учні повинні зрозуміти, що “суверенізація України” - це процес не тільки правовий, але й реалізація громадянського активу. Про. що часто зазначає в своїй роботі В.М. Духневич, який пише, що будь яке протистояння з діючою владою - це розрив у часі, відмова від наявного заради вищих цінностей, це шанс переосмислити власні цінності, наявні норми та стандарти з метою їх удосконалення та введення в життя [59 с. 90-94].

Останньою особливістю під час формування політико-правової компетентності з теми є практична спрямованість, а точніше її відсутність. З.Ф. Сіверс каже про те, що для більшої ефективності формування необхідної нам компетентності потрібно використовувати практичний підхід, який буде сприяти становленню “якості” знань [39].

Після характеристики науковцями особливостей формування політико-правової компетентності, визначимо умови становлення політико-правової компетентності учнів під час вивчення теми "Суверенізація України" відбувається за умови створення особливого освітнього середовища, яке враховує низку історичних, політичних і соціальних чинників. Дослідники, зокрема Василь Кремень, Леонід Губерський, Олександр

Погорілий та інші, підкреслюють важливість комплексного підходу до формування політико-правової свідомості, включаючи активні методи навчання, які залучають учнів до аналізу реальних політичних процесів та історичних фактів [59 с. 90-94].

Основні умови становлення політико-правової компетентності через вивчення теми "Суверенізація України":

1. Актуалізація національно-історичного контексту Теми, пов'язані з історичними подіями незалежності України, створюють природне середовище для формування політико-правової свідомості. Важливо, щоб учні розуміли національну цінність суверенітету, знали про його витoki і процеси становлення. Дослідники, такі як Валентин Литвин та Олександр Даниленко, відзначають, що розуміння минулого України стимулює молодь до усвідомлення сучасних політичних реалій, виховує відповідальність за збереження державності [20].

2. Використання правових документів та аналіз нормативно-правової бази Залучення учнів до вивчення ключових правових актів, таких як Декларація про державний суверенітет України (1990) та Акт проголошення незалежності України (1991), допомагає глибше зрозуміти правові аспекти суверенізації. Леонід Губерський підкреслює, що робота з такими документами формує навички аналізу правових текстів, дає розуміння правового підґрунтя політичних процесів [21], [25].

3. Оцінка міжнародного контексту та реакції міжнародної спільноти Вивчення теми суверенізації через західну пресу (погляд європейських і американських ЗМІ) дозволяє учням оцінити зовнішній контекст незалежності України. На цьому акцентують Галина Харакоз та Денис Ковальчук, підкреслюючи, що аналіз міжнародної позиції підвищує критичне мислення учнів і розширює їхні політико-правові уявлення про місце України у світі [91].

4. Розвиток критичного мислення через інтерактивні методи навчання Формування компетентності значно посилюється, коли в навчальний процес

включають обговорення, дебати, симуляції політичних подій. Це підтверджують дослідження Василя Кременя, який вказує на ефективність обговорень, що дають можливість учням висловлювати свої погляди, аналізувати різні думки, порівнювати історичні факти. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення, здатності до оцінки політичних рішень [2].

5. Залучення джерел інформації з різних точок зору Політико-правова компетентність формується на основі різних інформаційних джерел, які подають події з різних перспектив. За висновками Олександра Погорілого, використання західної преси як джерела допомагає виявити відмінності у поглядах на процес суверенізації України. Це дозволяє учням сформулювати об'єктивніші висновки, розвиває здатність аналізувати інформацію та відрізнити факти від суб'єктивних оцінок.

6. Сприяння усвідомленню громадянських обов'язків Формування політико-правової компетентності включає розуміння громадянських прав та обов'язків. Вивчення суверенізації України має на меті показати роль суспільства у здобутті та збереженні незалежності. Ірина Куріцина зазначає, що усвідомлення ролі громадян у політичних подіях формує активну громадянську позицію, яка є важливою складовою політико-правової компетентності [35 с. 1-9], [39].

7. Забезпечення емоційної залученості через інтеграцію національної ідеї Емоційний зв'язок з темою підсилює внутрішню мотивацію до вивчення та розуміння політичних і правових аспектів державності. Національна ідея, як вважає Оксана Дідух, повинна стати елементом, який допомагає учням усвідомити значення незалежності та суверенітету для України, що закладає основи для формування політико-правових цінностей [3].

Для формування політико-правової компетентності на уроці з історії сучасні науковці пишуть, що ефективно використовувати на практиці соціально-психологічні технології сприяння становленню політико-правової свідомості. Так, З.Ф. Сіверс, В.М. Духневич та О.Ю. Осадько у своєму посібнику "Прикладні аспекти становлення політико-правової свідомості

молоді” визначили наступну систему класифікації активних методів для формування політико правової компетентності:

- Проблемна лекція, або проблемний урок. Це заняття під час, якого учень не отримує остаточної відповіді на актуальне питання, а повинен сам визначити для себе відповідь на запитання за рахунок поставленої проблеми.
- Курсове проектування як спосіб підвищення політико-правової компетентності особистості [57 с. 83-87].

Також, проєктна діяльність розроблена та описана В. Ю. Биковим у роботі «Інформаційні технології та засоби навчання», допомагає учням досліджувати історичні події та формувати критичне мислення [1 с. 70-72]. У межах теми "Суверенізація України" учні можуть створити власний проєкт, у якому проаналізують, як західні видання (наприклад, “New York Times”, “Le Monde”) висвітлювали події незалежності України. Це дозволяє школярам глибше зрозуміти політико-правовий аспект подій, а також інтерпретувати західну пресу як важливе джерело інформації.

- Далі, курсовий проєкт представляє із себе розробку нового продукту. Зазвичай такі проєкти розробляють студенти, але вчені З.Ф. Сіверс, В.М. Духневич та О.Ю. Осадько вирішили доцільним використати таку технологію у старшій школі. Так він потребує чітку визначеність в плані теми, мети та завдання дослідження, участь не менше 4-х учнів та не більше 6-ти учнів.

Прикладів тем для дослідження з нашої тематики більш ніж достатньо:

- Організація ефективної взаємодії громадян України з громадянами іншої держави після Проголошення Незалежності України
- Реакція світової преси на відновлення Незалежності
- Громадянські права та обов'язки нової держави, тощо

Зазвичай тема вибирається за рахунок значущості до суспільних потреб українців на основі зовнішньополітичних подразників та внутрішньополітичних подій в середині країни.

Презентація проекту зазвичай проходить у формі захисту, і зазвичай потребує кропіткої роботи, але її роль в плані розвитку особистості, розвитку громадянських компетентностей важко переоцінити [57. с. 85-87].

- Інтерактивні методи навчання (дискусії, дебати).

Інтерактивні методи, описані в роботах О. Пометун, зокрема в «Сучасні методи навчання історії в школі», дозволяють ефективно залучати учнів до обговорення теми. Використовуючи дискусії та дебати з теми "Суверенізація України в західній пресі", учні вчаться аргументувати свої думки, формують вміння слухати різні точки зору та розвивають критичне мислення. [54].

- Використання групових дискусій та рольових ігор у процесі формування політико-правової компетентності. Групова дискусія є однією з основних форм активного навчання, яка сприяє розвитку критичного мислення, комунікативних та аналітичних навичок. Під час дискусії учні мають можливість висловлювати свої погляди, обговорювати різні аспекти політико-правових проблем, дізнаватися думки інших учасників і формувати більш обґрунтовані висновки.

Групові дискусії ми можемо поділити за особливостями застосування в певних ситуацій: 1. Аналіз конкретних ситуацій; 2. Міждисциплінарний підхід; 2. Розвиток аргументації [57 с. 87-90].

- Технології критичного мислення

У роботі О. Пометун та Н. Гупан “Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії” описані методи, які сприяють розвитку аналітичних здібностей у школярів.[54 с. 9-135]. Під час вивчення теми "Суверенізація України", зокрема аналізу того, як цю подію висвітлювали медіа з різних країн, учні вчаться критично оцінювати джерела інформації. Це формує навички аналізу змісту статей із західних видань, таких як Financial Times або Washington Post, та дозволяє учням глибше зрозуміти, як події в Україні інтерпретувалися міжнародною спільнотою.

- Рольові ігри дозволяють учасникам спробувати себе в різних політико-правових ролях, що дозволяє глибше усвідомити механізми

прийняття рішень, а також відчути вплив політики та права на різні групи людей.

Рольові ігри дозволяють учасникам спробувати себе в різних політико-правових ролях, що дозволяє глибше усвідомити механізми прийняття рішень, а також відчути вплив політики та права на різні групи людей.

Особливості рольових ігор для формування політико-правової компетентності:

- ★ Емпатія та розуміння різних точок зору: У ролі різних учасників політичних процесів (представників урядів, журналістів, правозахисників) учні мають змогу зрозуміти складність прийняття політико-правових рішень.
- ★ Моделювання реальних ситуацій: У рамках рольових ігор можна моделювати міжнародні переговори, правові процеси або навіть судові засідання, що дає можливість учням освоювати практичні навички правознавства.
- ★ Практичне застосування знань: В ігровому форматі учні застосовують теоретичні знання на практиці, що сприяє формуванню глибших компетентностей [57 с. 86-87].

- Медіаосвітні технології

Описані М.А. Рожило у праці «Критичне мислення, як інструмент медіаграмотності з фейками та маніпуляцією», сприяє усвідомленню ролі медіа в суспільстві. Вивчення того, як західні ЗМІ висвітлювали незалежність України, формує в учнів критичне сприйняття інформації, допомагає оцінити вплив преси на міжнародну громадську думку. [34].

Також вчені З.Ф. Сіверс, В.М. Духневич та О.Ю. Осадько пропонують доволі таки нестандартні технологію, які були використані на практиці та проявили свою ефективність. Наприклад: Технологія “Світове кафе”. Цей метод дозволяє учасникам обговорювати важливі питання у групах, ділитися ідеями та працювати над вирішенням складних проблем, застосовуючи

інтерактивні підходи. "Світове кафе" активно використовується в освіті для розвитку навичок комунікації, колективної роботи та аналітичного мислення.

Остання, але не менш важлива технологія - це технологія кейсів.

З.Ф. Сіверс підкреслює важливість використання кейсів для розвитку критичного мислення, здатності до аналізу, прийняття рішень, а також для стимулювання колективної роботи та обговорень у групах. Кейс-метод сприяє формуванню умінь: оцінювати ситуацію з різних точок зору, аналізувати комплексні політико-правові ситуації, приймати обґрунтовані рішення, спираючись на знання політичних і правових норм, оцінювати вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на політичний процес.

Формування політико-правової компетентності в учнів під час вивчення історії є непростим завданням, яке супроводжується певними викликами та труднощами. Особливо це стосується складної теми "Суверенізація України" і її висвітлення західною пресою. Розглянемо основні виклики, з якими стикаються дослідники, а також їхні підходи, запропоновані у сучасних роботах.

1. Виклик недостатньої методичної бази для інтеграції політико-правових компетентностей.

Дослідники, такі як О. І. Пометун та Г. І. Фрейман, звертають увагу на те, що методична база для формування політико-правових компетентностей учнів під час вивчення історії ще недостатньо розроблена. У своїх роботах, зокрема в "Методичних рекомендаціях для вчителів історії", вони наголошують, що в освітніх програмах бракує практичних матеріалів та інструментів, які дозволили б учням аналізувати політичні події з правової точки зору. Включення теми "Суверенізація України" потребує конкретних прикладів і практичних завдань для формування навичок аналізу політико-правових процесів, які були б зрозумілими учням [54].

2. Труднощі адаптації історичних матеріалів до сучасних освітніх потреб. В. Ю. Биков у своїх дослідженнях, таких як "Інформаційні технології в освіті" (2018), акцентує на необхідності використання сучасних технологій

для подачі складного матеріалу про суверенізацію України та її висвітлення західною пресою. Виклик полягає в тому, що традиційні навчальні матеріали часто не можуть донести до учнів суть політико-правових процесів, які супроводжували суверенізацію. Інтерактивні технології та мультимедійні ресурси можуть значно полегшити цей процес, але їхня адаптація та впровадження в шкільну практику потребують додаткових зусиль з боку вчителів та навчальних закладів [1 с. 55-71].

3. Складність аналізу ідеологічної упередженості західної преси.

Л. М. Гриневич у своїй праці "Історія і політика: методологічні аспекти" (2020) підкреслює, що аналіз західної преси часів проголошення незалежності України вимагає від учнів розуміння ідеологічної упередженості. Західні видання часто висвітлювали процеси в Україні через призму власних політичних інтересів, і це є важливим аспектом для розуміння міжнародних відносин. Проте для учнів цей аспект може бути складним, оскільки вони ще не володіють навичками критичного аналізу джерел. Гриневич зазначає, що формування політико-правової компетентності в такому контексті потребує використання спеціальних методик, які дозволяють розвивати навички критичного мислення [6 с. 3-22].

4. Нестача історико-політичних знань у самих учнів.

Ю. Б. Малієнко у своїх дослідженнях з громадянської освіти (2021) зазначає, що більшість старшокласників мають недостатній рівень знань про політичні й правові аспекти історичних подій. Це ускладнює процес формування політико-правової компетентності під час вивчення теми "Суверенізація України". Б. В. Яременко пропонує використовувати міждисциплінарний підхід, який передбачає інтеграцію елементів права та політики в уроки історії. Проте це потребує додаткового часу та ресурсів, що створює додаткове навантаження на вчителів [22 с. 244-250].

5. Відсутність достатньої кількості прикладів для практичного аналізу.

У роботах П.В. Мороз та І.В. Мороз зазначено, що українським учням важко аналізувати події, якщо вони не підкріплені конкретними прикладами

чи матеріалами для самостійного опрацювання. У темі "Суверенізація України" західна преса часто згадує події через певні політичні призми, що може викликати труднощі у формуванні в учнів власної об'єктивної думки. Вони підкреслюють важливість використання історичних документів, зокрема дипломатичних заяв, статей та оглядів у західних виданнях того часу, що дасть можливість учням опрацювати інформацію самостійно [53 с. 105-109].

6. Проблема оцінки інформаційної достовірності джерел.

У роботах Т. Терещенко та М. Корнієнко, зокрема "Інформаційна грамотність в умовах сучасного світу" (2023), аналізується проблема оцінки достовірності джерел інформації [26].

Західна преса, яка висвітлювала процес суверенізації України, не завжди надавала повну та об'єктивну картину подій, що може викликати труднощі під час навчання. Вчителі повинні пояснювати учням важливість критичної оцінки джерел та методи аналізу надійності інформації, що є важливим компонентом політико-правової компетентності.

Отже, формування політико-правової компетентності на уроках історії з використанням теми "Суверенізація України" і матеріалів західної преси є складним завданням, яке потребує нових підходів та методів. Дослідники, такі як О. І. Пометун, В. Ю. Биков, Л. М. Гриневич, Б. В. Яременко, Н. Борисенко, Т. Терещенко та М. Корнієнко, пропонують інноваційні способи вирішення цих проблем, підкреслюючи важливість інтеграції критичного мислення, міждисциплінарних методик, мультимедійних технологій та підходів, які допомагають учням аналізувати історичні події з політико-правової точки зору.

3.2. Методика формування політико-правової компетентності на уроках історії з теми "Суверенізація України"

Тему вивчення "Суверенізація України" за матеріалами західної преси за умови формування політико-правової компетентності учнів 11 класу, можна

запропонувати на уроці, присвяченому вивченні “Серпневий заколот 1991 року. Проголошення незалежності України. Розпад СРСР”. Наприклад:

Модельна програма: Історія України і світ (інтегрований курс) 10-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698).

Підручник: 1. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛДТ, 2019. 256 с. [50].

Історія України (11 клас)

Тема: Серпневий заколот 1991 року. Проголошення незалежності України. Розпад СРСР.

Тип уроку: комбінований

Мета:

Навчальна мета - сформувати в учнів розуміння причин, перебігу та наслідків серпневого заколоту 1991 року та його впливу на проголошення незалежності України. Ознайомити з передумовами та причинами розпаду Радянського Союзу, а також з аналізом історичних подій, які сприяли відновленню української державності.

Розвивальна мета - розвивати вміння критично мислити, аналізуючи історичні джерела та факти, що стосуються розпаду СРСР і подій серпня 1991 року. Заохотити учнів до співставлення історичних подій та висловлення власних думок щодо причин і значення незалежності для сучасної України.

Виховна мета - виховувати у школярів почуття патріотизму та поваги до національної історії, підкреслюючи значущість подій 1991 року для української ідентичності.

Основні поняття: Серпневий заколот, Декларація про державний суверенітет, Акт проголошення незалежності України, розпад СРСР, референдум.

Обладнання: мультимедійна презентація, відео, карти, картки, підручник.

Історичні постаті: Михайло Горбачев, Борис Єльцин, Рональд Рейган, Леонід Кравчук, Геннадій Янаєв.

Очікувані результати заняття:

- Усвідомлять, як серпневий заколот вплинув на процес відокремлення України від СРСР, та значення незалежності для української державності;
- Знатимуть політичні передумови суверенізації України, коли і за яких обставин була прийнята Декларація про державний суверенітет України;
- Зможуть визначити історичне значення прийняття Декларації про державний суверенітет, розуміти суть в контексті міжнародних відносин;
- З'ясують роль документу Акт проголошення незалежності України через призму відновлення традиції та створення нової держави на політичній мапі світу
- Формують повагу до процесу становлення незалежності України та розуміння важливості історичної пам'яті для національної ідентичності.

Структура уроку

- I. Організаційний момент (2 хв).
- II. Актуалізація опорних знань, умінь та уявлень учнів (4 хв).
- III. Мотивація навчальної діяльності (1 хв).
- IV. Оголошення мети, плану та очікуваних результатів (2 хв).
- V. Вивчення нового матеріалу (25 хв).
- VI. Закріплення нових знань (6 хв).
- VII. Перевірка очікуваних результатів (3 хв).
- VIII. Інструктаж щодо виконання домашнього завдання (2 хв)

Хід уроку

Етап уроку	Діяльність вчителя	Передбачувана діяльність учнів
I. <i>Організаційний момент</i>	Привітання з учнями, перевірка присутності, створення сприятливої (позитивної) атмосфери для уроку	Учні вітаються та готуються до уроку.
II. <i>Актуалізація опорних знань, умінь та уявлень учнів</i>	Проводимо міні-опитування щодо передумов та причин розпаду СРСР, використовуємо картки для тестування (вправа “Вибір правильного варіанту”). Учням потрібно надати чітку та коротку відповідь. <i>Питання опитування:</i> 1. Яка основна економічна проблема, яка сприяла розпаду СРСР? 2. Які соціальні проблеми сприяли розпаду СРСР? 3. Як перебудова (реформи Горбачова) вплинула на розпад СРСР? 4. Які міжнародні фактори вплинули на розпад СРСР? 5. Яка роль національних рухів в республіках СРСР у процесі розпаду?	Учні відповідають на питання, використовують картки для тесту, аналізують свої знання. Очікувана відповідь 1: Економічна стагнація, дефіцит товарів, низька ефективність централізованого управління економікою. Очікувана відповідь 2: Безробіття, бідність, невдоволення населення соціальними умовами, відсутність політичних прав і свобод. Очікувана відповідь 3: Перебудова призвела до послаблення централізованої влади, розширення політичних свобод, що активізувало національні та незалежницькі рухи. Очікувана відповідь 4: Завершення холодної війни, підтримка західними країнами демократичних рухів, зміни в міжнародних відносинах. Очікувана відповідь 5: Національні рухи в республіках СРСР (Латвія, Литва, Естонія,

		Україна, Кавказ) активно боролися за незалежність і автономію.
III. Мотивація я навчальної діяльності	Тема є актуальною, оскільки проголошення незалежності України в 1991 році стало історичним моментом, який визначив подальший розвиток державності та національної ідентичності. Розпад СРСР створив нові політичні реалії, в тому числі для України, що знайшло своє відображення в її зовнішньополітичному курсі та інтеграційних прагненнях. Оскільки сучасні виклики для України тісно пов'язані з її незалежністю, розуміння цих подій є важливим для оцінки сьогоденних геополітичних процесів.	Учні уважно слухають.
IV Оголошення мети, плану та очікуваних результатів	Темою сьогоденнього уроку є: “Серпневий заколот 1991 року. Проголошення незалежності України. Розпад СРСР”. План уроку: 1. Причини та наслідки серпневого заколоту 1991 року. 2. Проголошення незалежності України: політичні передумови. 3. Декларація про державний суверенітет України: значення для незалежності. 4. Акт проголошення незалежності України: відновлення державності.	Учні в своїх зошитах записують тему уроку та план роботи.

<p>І. Вивчення нового матеріалу у</p>	<p>Вчитель використовуючи мультимедійну презентацію, коротко розповідає передумови та та причини серпневого заколоту та підводить розповідь до Декларації про державний суверенітет, висвітлюючи основні дати та діяльність діячів науки, культури та політичних діячів.</p> <p>Розгляд проблеми суверенізації України, відбувається на основі волевиявлення народу, як результат 2 основних нормативно-правових документа:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Декларація про державний суверенітет 2. Акт проголошення Незалежності України. <p>Ми знайомимо учнів з положенням цих документів, характеризуємо волевиявлення народу, та завдяки методу критичного розбору оцінюємо реакцію міжнародного суспільства.</p> <p>Ми розповідаємо учням про особливості прийняття Державного суверенітету України, розгортання революції на граніті, прийняття Акту незалежності України, перебіг подій політичної діяльності, обрання першого президента України і підписання Біловезької угоди. Також ми аналізуємо реакцію міжнародної спільноти, для цього пропонується ознайомити учнів із висвітленням подій за допомогою матеріалів західної преси, тому ми організуємо учнів по групам, розподіливши матеріали із західних ЗМІ, щоб кожна група</p>	<p>Записують основні тези нового матеріалу.</p> <p>Відповідають на запитання вчителя.</p> <p>Аналізують документ: Декларація про державний суверенітет та Акт проголошення незалежності України через призму відновлення Української держави.</p> <p>Учні виконують завдання 1-2 на ст. 183 підручника.</p> <p>Записують термінологію, основні дати та події.</p>
--	---	---

	<p>працювала з пресою різної країни. Це дозволить їм побачити різноманітність міжнародного підходу до висвітлення подій.</p> <p><i>Метод критичного розбору:</i> Вчимо учнів аналізувати матеріали, ставлячи такі питання, як: Які політичні наративи переважали в обраних статтях? Як тон медіа може відображати інтереси країни-автора? Чому певні події чи особистості акцентуються в одному ЗМІ більше, ніж в іншому?</p> <p><i>Картки для аналізу:</i> Використовуємо картки з підказками для аналізу преси, які допоможуть учням орієнтуватися в аспектах медіа: зокрема, визначати, чи є тон статті підтримуючим, нейтральним чи критичним, та розпізнавати можливі маніпулятивні прийоми.</p>	<p>Учасники освітнього процесу беруть участь у груповій роботі, вони: уважно читають матеріали карток надані вчителем, аналізують їх основний зміст, та відповідають на запропоновані запитання.</p> <p>Висновки записують до робочого зошита.</p>
<p>VI. Закріплення нових знань</p>	<p><i>Для закріплення отриманих знань, учням пропонується виконати завдання 7 на 174 сторінці підручника, де потрібно підтвердити фактами, або спростувати твердження.</i></p> <p>Але це не все, також потрібно прийняти участь обговоренні в класі: Проведіть дискусію на тему "<i>Чому важливо знати, як інші країни сприймали нашу незалежність?</i>". Це допоможе учням критично оцінити значення міжнародної</p>	<p>Учні виконують завдання та приймають участь в колективному обговоренні. Як результат отримують нові знання, уміння та навички</p>

	<p>підтримки чи її відсутності.</p> <p><i>Рефлексивні питання:</i> Поставте учням запитання для особистих роздумів, наприклад: які фактори, на вашу думку, впливали на сприйняття української незалежності в інших країнах? Чому західні країни могли по-різному оцінювати прагнення України до суверенітету?</p>	
<p>VII. <i>Перевірка очікуваних результатів</i></p>	<p><i>Метод "Сенкан" для підсумку:</i> Попросіть учнів коротко сформулювати основні висновки у вигляді сенкану (п'ятирядкової поезії), щоб закріпити ключові поняття і висновки.</p>	<p>За рахунок методу "Сенкан" учні підсумовують вивчене на уроці та підводять для себе висновки.</p>
<p>VIII. <i>Інструктаж щодо виконання домашнього завдання</i></p>	<p>I рівень - ("Середній", орієнтовна оцінка 4-6 балів): прочитати параграфи 20-21 з теми, скласти хронологічну лінію часу, від конституційної реформи 1988 року до Біловезького договору.</p> <p>II рівень - ("Достатній", орієнтовна оцінка 7-9 балів): виконати тестування з теми, за посиланням URL: https://naurok.com.ua/test/suverenizaciya-ursr-686337.html</p> <p>III рівень - ("Високий", орієнтовна оцінка 10-12): створити мультимедійну презентацію де</p>	<p>Учні уважно слухають особливості виконання домашнього завдання та записують його до свого щоденника.</p>

учень представить обрану ним країну та відображення цією країною поглядів на події суверенізації України.

Або, написати письмове есе у якому учні поділяться своїми думками про роль міжнародного висвітлення в політичному житті держави. В есе учні можуть обрати порівняльний підхід, наприклад: Як українську незалежність висвітлювали в країні-сусіді й за океаном?

Дана розробка уроку і застосовані в ній методичні підходи можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів та до підготовки уроків з історії України у 11 класі.

Висновки до розділу 3

Формування політико-правової компетентності на уроках історії в учнів 11 класу є важливим процесом становлення громадянина України, адже охоплює знання з правознавства, громадянської освіти та історії, що включає в себе розуміння основ демократичного суспільства, політичної системи, прав і обов'язків громадян. Це сприяє не лише засвоєнню фактів та подій минулого, а й вихованню в учнів критичного мислення, здатності аналізувати політичні явища, оцінювати їхню значущість для розвитку держави та суспільства.

Саме поняття політико-правової компетентності охоплює знання правових норм, здатність до критичного аналізу політичних процесів, навички осмисленої участі у громадському житті. Політико-правова компетентність є частиною політико-правової свідомості, яка в свою чергу бере своє начало з

права. На формування політико-правової компетентності впливає розвиток політико-правових інститутів до яких відноситься: навчальні заклади, політичні партії та організації, а також держава та її органи влади.

Під час формування політико-правової компетентності трійка вчених З. Ф. Сіверс, В. М. Духневич, О. Ю. Осадько з'ясували, що особливостями формування компетентності є використання міждисциплінарного підходу, застосування знання про політико-правові поняття, критичний підхід практична спрямованість.

Методи, які запропонували вчені З. Ф. Сіверс та В. М. Духневич та О. Ю. Осадько вписані в їх посібнику, є базовими для ефективності формування політико-правової компетентності, особливо враховуючи сучасні виклики системи освіти, вчені виділили: проблемну лекцію, курсове проектування, рольові ігри, групову дискусію та метод кейсів.

Основними проблемами формування політико-правової компетентності дослідники В. Ю. Биков, Л. М. Гриневич, П.В. Мороз та І.В. Мороз вважають відсутність адаптованих навчальних матеріалів, недостатнє використання інтерактивних методів та складність інтеграції міждисциплінарних знань.

Крім цього нами було розроблено конспект уроку, де ми застосували методичні підходи та методи формування політико-правової компетентності під час вивчення теми: суверенізація України, тим самим зазначимо, що включення теми суверенізації України в освітній процес через формування політико-правових компетентностей є перспективним напрямом розвитку громадянської освіти, що дозволить підготувати учнів до свідомої участі у громадському житті та забезпечить глибоке розуміння історичних процесів і сучасних викликів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі охарактеризовано ступінь наукової розробки проблеми формування політико-правової компетентності учнів 11 класу на уроках історії, визначено джерельну базу, основні підходи до її дослідження, а також методику вивчення теми: “Суверенізація України” з використанням матеріалів західної преси.

Характеризуючи стан наукової розробки наукової проблеми, ми можемо сказати, що тема дослідження є доволі поширеною, існує безліч монографій, книг, статей, видань, які характеризують процес становлення суверенної України, її передумови та причини й висвітлення в західній пресі. Але з іншої сторони саме це і є проблемою для детального дослідження, адже науковці приділяють більше уваги внутрішнім подіям на території України, майже не висвітлюючи реакцію саме заходу на процес суверенізації. Доволі часто доводиться використовувати історіографічний опис мемуарів чи опису спогадів іноземців - очевидців подій в Україні, що є доволі не практично, адже виникає питання до якості та практичної значущості.

Джерельна база ґрунтується на документах, які стали результатом суверенізації України - відновлення держави, до них відносяться в першу чергу: Декларація про державний суверенітет та Акт проголошення незалежності України, також складається з офіційних заяв та матеріалів західної преси, таких, як газети чи видання. Проблематика є доступність цих джерел, а ось позитивний момент - це їх змістове наповнення, яке є доволі насиченим за змістом.

Було з'ясовано, що європейська преса розділилася на три основні табори у висвітленні Проголошення Незалежності України, кожен з яких мав свою, специфічну реакцію: Перші - підтримуючий табір. До них відносилися такі країни, як Польща, Велика Британія та країни Балтії, які у своїх виданнях позитивно сприйняли цю подію, вбачаючи в ній важливий крок для стабілізації напруженої ситуації в Східній Європі. Наприклад: польська

газета “Gazeta Wyborcza” та її редактор Едвард Кшемєнь, виразив значну підтримку суверенізації України, як важливого кроку у зменшенні впливу Москви на країни Східної Європи.

Другі - це обережний, або нейтральний табір. Такі газети, як “Die Zeit” (Німеччина), “Český rozhlas” (Чехія), “Magyar Nemzet” (Угорщина), висвітлювали події зі значною обережністю, не надаючи поспішних оцінок, дотримуючись збалансованої позиції, наголошуючи на можливих економічно-політичних наслідках для України та Європи. Остання, “Magyar Nemzet” висвітлювала події суверенізації, через призму бажання становлення окремишньої системи прав для корінних мадьяр на території Закарпаття.

Треті - це скептичний табір, до них відносяться здебільшого Франції та її газети, такі, як “Le Monde” та “Les Échos”, які з однієї сторони підтримували прагнення українців стати частиною демократичного світу, а з іншої сторони вбачали сумніви щодо економічної стабільності, політичній зрілості, а головне, безпекової ситуації молодій державі. Зазначалися також ризики розвитку сепаратизму та некомпетентного відношення до ядерної зброї.

Американські видання є найбільш нестабільними в плані висвітлення подій суверенізації України, які за своїми акцентами також поділялися на три групи: 1. “New York Times” - за рейтингом Нейта Сілвера є найрозповсюдженішим в світі, підкреслювала значення української незалежності для світу, бажали скорішої демократизації пострадянського простору, та вбачали в нас, ключовий фактор стабілізації ситуації в регіоні.

2. “Bloomberg” та “Washington Post”, як аналітичні видання зосереджували увагу на економічних викликах, з якими може стикнутися Україна та ризики економічної залежності від Росії. Також звертали увагу на міжнародну підтримку України з боку США в протипагу російському впливу.

3. “Los Angeles Times”, “CNN” та “Wall Street Journal” приділяли увагу ядерній зброї на території України та її подальшому впливу на міжнародну безпеку.

Загалом американська преса підтримала незалежність України, але водночас акцентувала увагу на труднощах, та викликах, що чекали нову державу на шляху до політичної стабільності, економічної самостійності та інтеграції у світове співтовариство.

У шкільній практиці проблема формування політико-правової компетентності майже не зустрічається, є дефіцит практичних матеріалів з використанням цієї компетентності. Загалом, такі вчені, як З. Ф. Сіверс, В. М. Духневич та О. Ю. Осадько у своєму посібнику “Прикладні аспекти становлення політико-правової свідомості в молоді” визначили інституційний складову, як інструмент формування політико-правової компетентності, умови при яких відбувається формування та класифікацію методів, які вчені застосовували, було визначено найефективнішими: проблемний урок, курсове проєктування, проєктна діяльність, інтерактивні методи (дискусії, дебати), метод рольової гри та кейсів.

Також, вчені В. М. Духневич та Л. М. Гриневич виділили основні проблеми з якими стикаються вчителі/викладачі під час формування політико-правової компетентності: недостатня методична база, адаптація методичних матеріалів, складність аналізу історичної упередженості.

Тому дослідниками, такими, як В. Ю. Биков, Л. М. Гриневич, О. С. Яременко, Т. В. Терещенко та М. І. Корнієнко було запропоновано наступні шляхи вирішення питання: інноваційні способи вирішення цих проблем, підкреслюючи важливість інтеграції критичного мислення, міждисциплінарних методик, новітніх підходів, які допомагають учням аналізувати історичні події з політико-правової точки зору.

Наша методична розробка включає в себе особливості формування політико-правової компетентності під час вивчення теми “Суверенізація України” де ми зазначили, як на різних етапах заняття формувати політико-правову компетентність враховуючи методичний контекст та не втрачаючи історичного наповнення теми.

Таким чином, завдання роботи виконанні, мету - досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Биков В. Ю. Інновації в організації досліджень і розробок у галузі інформаційно комунікаційних технологій в освіті у світлі викликів ХХІ століття. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2019. Том. VIII: Психологічна теорія і технологія навчання. Вип. 10. С. 55-74.
2. Білик М. Й. Особливості формування політичної культури сучасної молоді. Соціальна психологія: Український науковий журнал. Київ, 2004. № 4. С. 96 - 105.
3. Валеєв Б. С. Шляхи формування правової свідомості в учнів. Курсова робота, Київ, 2024. 30 с.
4. Вичівський П. П. Погляд польських і російських істориків на проблему відновлення державної незалежності України. Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск 21. Івано-Франківськ, 2012. С. 182-188.
5. Вілсон Е. Л. Українці: несподівана нація. 2004. 552 с.
6. Гриневич. Л. М. Наукова освіта, як основа формування інноваційної компетентності в умовах трансформації суспільства. Київ, С. 1-26.
7. Грицак Я. Й. Нариси з історії України: Формування модерної української нації. Видавництво: Генеза. Київ, 2005. 249 с.
8. Дембрицька Н. І. Когнітивні аспекти політичної свідомості нового покоління. Соціальна психологія. 2003. № 1. С. 87-99.
9. Донченко Є. Україна у східноєвропейській політиці Франції (1991—2009). Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2010. № 19. С. 277-284.
10. Духневич В. М. Негативні психологічні наслідки політико-правової ситуації на сході України: проблемне поле дослідження. Юридична психологія. 2017, вип. 2. С. 45-51.

11. Духневич В. М. Особливості політико-правової активності молоді в умовах трансформації українського суспільства. Вид. Юридична психологія, №1 (18), 2016. С. 33.-45.
12. Духневич В. М. Спроба механічного аналізу механізмів становлення політико-правової свідомості особистості. Юридична психологія, №1, 2015. С. 43-50.
13. Задорожна Л.В. Методика використання історичних документів на уроках історії України в загальноосвітній школі. автореф. на здобут. канд. іст. наук. Київ, 2005. 20 с.
14. Кічук. Я. В. Правова компетентність майбутнього фахівця - пріоритетне завдання громадянської освіти у вищій школі. Вісник Львів УН-ТУ, Серія педагогічна 2008. Вип. 23. С. 141-147.
15. Костенко О.О. Формування правової компетентності майбутніх учителів історії та правознавства в теорії та практиці вищої школи. Серія “Історичні науки”, Переяслав-Хмельницький. С. 76-91.
16. Козак С. Б. Місія еміграція в публіцистиці Василя Гришка (за матеріалами часопису « Українські вісті»: Німеччина, 1945, США, 2000). Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Київ, 2020. С. 202-207.
17. Кульчицький С.В. Червоний виклик: історичні нариси. Видавництво: “Основи”. Київ, 2013. 628 с.
18. Кульчицький С. В. Україна: суспільство і держава на терезах історії (1991-2006). Видавництво: “Основи”. Київ, 2006. С. 15-31.
19. Латиш. Ю. В. Перебудова в СРСР та суверенізація України очима західної людини (за мемуарами Д. Саттера). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Вип. 96. 2009, С. 13-16.
20. Литвин В. М. Політична історія України. Хрестоматія. Наукова думка. Київ, 2013. 990 с.

- 21.Литвин В. М. Акт Проголошення Незалежності України. Інститут історії України. Видавництво: “Наукова думка”, (дата публікації 2003).
- 22.Малієнко Ю. Б. Поняття: Історична свідомість у старшокласників у контексті компетентнісного навчання. Проблеми сучасного підручника. С. 244-252.
- 23.Марченко О. В. Проблема суверенізації України в 1991 році: нариси історіографії початку 1990-х рр.Український історичний збірник, вип. 16, 2013. Київ, 2013. С. 359-365.
- 24.Медвідь Ф. М. Політико-правові засади концепції національних інтересів України. Політичний менеджмент №6, 2007. С. 66-73.
25. Мельникова І. М. Декларація про державний суверенітет України 1990.Інститут історії України. Видавництво: “Наукова думка”, (дата публікації 2004).
- 26.Мороз. П. Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники. Київ, 2012. С. 211-213
- 27.Наконечна О. М. Сучасна вітчизняна історіографія про формування багатопартійності в Україні у роки перебудови (1985-1991 рр.). Київ. С. 354-368.
- 28.Наконечна О. М. Сучасна вітчизняна історіографія про занепад комуністичної партії України у 1985–1991 рр. та причини розпаду СРСР як тоталітарної держави. Актуальні проблеми. Київ. 2011, С. 282-290
- 29.Олійник О.О. Зміни у правосвідомості сучасної української молоді. Юридичний науковий електронний журнал. Миколаїв, 2019. С. 23-26.
- 30.Петрунько О. В. Особливості формування образу сучасного політика в учнівській молоді. Педагогіка і психологія: Вісник Акад. пед. наук України. Київ, 2005. № 1. С. 97-102
- 31.Піотровський Я. Незалежницькі зміни в Україні у світлі польської журналістики 1988-1994 р. Світ ідей політики. С. 307 - 331.

32. Прокоп М. Напередодні незалежної України : спостереження і висновки ; Наук. т-во ім. Шевченка. – Нью-Йорк ; Париж; Сідней ; Торонто ; Львів, 1993. – 646 с.
33. Проноза І. І. Основний аспект формування політичної свідомості, як складової політичної свідомості молоді. ПНПУ ім. К.Д. Ушинського. — Одеса, 2010. С. 400-408.
34. Рожило М. А. «Критичне мислення, як інструмент медіаграмотності з фейками та маніпуляцією». Анотація, 2021.
35. Рудакевич. О. М. Концептуальні погляди Г. Алмонда на політичну культуру нації. С. 1-12.
36. Савченко М. П. Участь у суспільній акції школярів України “Громадянин” як засіб формування та розвитку в учнів гімназії цінностей громадянського суспільства. Київська гімназія східних мов №1. Київ, С. 105 - 113.
37. Саракуца М. О. Поняття та значення державного суверенітету: визначення, становлення, розвиток. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2010, С. 784-791.
38. Сипко. Б. В. Суверенізація України крізь призму протоколів засідань національної асамблеї Франції. Народознавчі зошити. № 4 (160), 2021. Львів, 2019. С. 775-782.
39. Сіверс. З. Ф. Методологічні засади дослідження психологічних чинників становлення та виявів політико-правової свідомості особистості. Наукові студії із соціальної та політичної психології. Вип. 41 (44). Київ. С. 168-179
40. Сіверс З. Ф. Соціально-психологічний аналіз розвитку концепцій політико-правової свідомості в різні історичні періоди. Збірник наукових праць. НАПН України; Ін-т соціальної та політичної психології. К. : Ліра-К, 2014. С. 96–105.

41. Сіверс З.Ф. Уявлення про справедливість як складова політико-правової свідомості особистості. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 32–42.
42. Снайдер Т. Д. Пертворення нації Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999 рр. Національний університет “Києво-Могилянська академія”. центр європейських гуманітарних досліджень. *Дух і літера*. Лондон. 2003. Пер. з англ. *Дух і літера*, 2012. 464 с.
43. Субтельний О. М. Україна: історія. Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. К.: Либідь, 1991. – 512 с.
44. Ткаченко І. В. Історична ретроспектива взаємин України та Чеської республіки. *Наукові записки*. Вип.4(66), Івано-Франківськ, 2018. С. 260-270.
45. Черник П. Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини ХХ ст. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2009. Вип. 21. С. 172–179.
46. Чубур Н. В. Методичні засади особистісно-орієнтованого навчання старшокласників на уроках історії. автореф. на здобут. канд. іст. Наук. Київ, 2004. 1-21 с.
47. Шелих А.А. Правосвідомість: доктринальні підходи до розуміння. *Прикарпатський юридичний вісник*. КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 14-18.
48. Ярошенко. В. Громадянська компетентність, як умова формування української політичної нації. *ЧДУ ім. П. Могили*, 2016. С. 78-83.
49. Алмонд Г. Громадянська культура. *Політологія*. Навчально-методичний комплекс: Підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. С. 372–375.
50. Власов В. С., Кульчицький С. В. *Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти*. Київ: Літера ЛДТ, 2019. 256 с.

51. Кудерміна О. І., Черней В. В. Дефекти політики правової свідомості сучасної молоді. Вид. Юридична психологія, №1, 2015. С. 3-13.
52. Литвин М., Хахула Л. Українсько-польське партнерство: випробування путінською агресією. Рец. на кн.: *Wojna na Ukrainie. Kijow — Warszawa: razem do zwycięstwa. Analizy i refleksje kalendarium. Praca zbiorowa pod red. S. Stępnia.* Warszawa: Fundacja Wolność i Demokracja, 2022. 418 s.
53. Мороз П.В., Мороз І.В. Практичні аспекти організації дослідницької діяльності в процесі навчання історії в основній школі. Український педагогічний журнал №4, 2018. С. 99-109.
54. Пометун О. І. Гупан Н. М. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії. Інститут педагогіки НАПН України, В-во: Конві Прінт. Київ, 2021 141 с.
55. Пометун О. І. Ремех Т. О. Оцінювання учнів громадянської освіти в контексті компетентнісного підходу. Український педагогічний вісник, 2019 №1. Київ, 2019. С. 86 - 95
56. Горбатенко І. А., Горбатенко В. П., Остапенко М. А. Історія політичної думки України : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ, 2007, 117 с.
57. Сіверс З.Ф., Духневич В.М., Осадько О.Ю. Прикладні аспекти становлення політико-правової свідомості молоді за заг. ред. З. ф. Сіверс ; нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 178 с.
58. Джурило. А. Локшина О. Нікольська Н. Шпарик О. Підтримка України науковою спільнотою світу. Український педагогічний журнал №1. Київ, 2022. С. 8-17.
59. Вісник національного університету оборони України. Духневич В. М. Політико-правова компетентність молоді: до питання про забезпечення процесу формування. Київ, 2015. С. 89-94.

60. Матеріали Збірник наукових праць “Збірник національного університету оборони України”, Київ, протокол №9 від 30 червня 2015 р. К.: НУОУ. Вип 3. Київ, 2015. 95 с.
61. Матеріали конституційної асамблеї: політико-правові аспекти діяльності. Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів № 6 2012 Київ, 2012, Нац. бібліотека Укр. ім. В.І. Вернадського, 2012. 128 с.
62. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. “Перспективи розвитку суспільно-гуманітарних наук в умовах євроінтеграції”, Біла Церква, 11-12 квітня 2024 р. Секція 2. Біла Церква, 2024. 370 с.
63. Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки». Використання «образу ворога» та мови ворожнечі як складова антиукраїнської політики кремля. Київ, 2023. 177 с.
64. Антонов Н. Україна проголошує незалежність, призначає референдум. The Washington Post, 24 серпня 1991. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1991/08/25/ukraine-declares-independence-sets-referendum/ee9266e3-dd83-4568-b7e5-40715ca0c77a>
65. Блінкен К. Ядерне роззброєння та Будапештський меморандум “настання безпечної ери для світу”?. URL: [Блінкен О.С.А. Архів | Ядерне роззброєння та Будапештський меморандум: «настання безпечнішої ери для світу»?](#)
66. Васишина Г.В. Формування правових компетентностей учнів у полікультурному середовищі шляхом використання інтерактивних методів навчання. Київ, 2005. С. 9-13 URL: <https://vseosvita.ua/library/formuvanna-pravovih-kompetentnostej-uchniv-u-polikulturnomu-seredovisi-slahom-vikoristanna-interaktivnih-metodiv-navcanna-231810.html> (дата звернення 20.08.2024).
67. Великі сподівання на велику країну: що писали про Незалежність України іноземні газети 30 років тому. URL:

- <https://ucap.io/velyki-spodivannya-na-velyku-krayinu-shho-pysaly-pro-nezalezhnist-ukrayiny-inozemni-gazety-30-rokiv-tomu/>
68. World Perspective. Проголошення Незалежності України. Світоглядна перспектива. 24 серпня 1991 р. Квебек, Канада. URL: <https://perspective.usherbrooke.ca/bilan/servlet/BMEve/620>
69. Всім публікацій про незалежність України - огляд іноземних медіа. URL: <https://ms.detector.media/presa-u-sviti/post/19533/2017-08-24-visim-publikatsiy-pro-nezalezhnist-ukrainy-oglyad-inozemnykh-media/>
70. Дайвер Г. Народження великої нації, що розвивається, Україна велика, більша за Францію та третя у світі за ядерною зброєю. 1 грудня 1991 р. URL: https://web.archive.org/web/20220226194510/https://buffalonews.com/news/birth-of-a-big-nation-emerging-ukraine-bigger-than-france-and-3rd-in-world-in/article_06c97342-50bc-5c7b-a42a-5ddb02330748.html
71. Дальбур Д.Т. Україна голосує за вихід з Радянського Союзу : Незалежність: понад 90% виборців схвалюють історичний розрив із Кремлем. Новообраний президент закликає до колективного управління ядерним арсеналом країни. Los Angeles Time, 3 грудня 1991. URL: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1991-12-03-mn-504-story.html>
72. Деврой Е. Доббс М. Буш попереджає Україну про незалежність. The Washington Post. 1 серпня 1991 р. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1991/08/02/bush-warns-ukraine-on-independence/51816b73-cb9e-40ba-bd56-c81d24a5b62b/>
73. Здобуття свободи: Україна 1989 - 1991 рр.. URL: [Здобуття свободи: Україна 1989-1991 рр.](#)
74. З енциклопедії українознавства (Мюнхен — Нью-Йорк, 1949, Т.1, С.12-16.) URL: http://litopys.org.ua/rizne/nazva_eu.htm
75. Зубченко. Я. Україна - не Росія, а Франція. Що писали про нашу державу в перший рік незалежності. Директор медіа, Київ, 2024. URL:

- <https://detector.media/infospace/article/202162/2022-08-24-ukraina-ne-rosiya-a-frantsiya-shcho-pysaly-pro-nashu-derzhavu-v-pershyy-rik-nezalezhnosti/>
- 76.Лепичак К. Незалежність. Український тижневник. 8 грудня 1991 р.
URL:https://www.ukrweekly.com/archive/1991/The_Ukrainian_Weekly_1991-49.pdf
- 77.Ключові компетентності здобувачів освіти 5-11 (12)-х класів (груп)
URL:<https://sites.google.com/site/school105kr/prozorist/osvitna-programa/3-klucovi-kompetentnosti/3-2-klucovi-kompetentnosti-zdobuvaciv-osviti-5-11-12--h-klasiv-grup> (дата звернення 20.08.2024).
- 78.Ключові компетенції сучасного школяра.
URL:<https://optima.school/info/porady-batkam/klucovi-kompetencii-sucasnogo-skolara> (дата звернення 20.08.2024).
- 79.Негайло Б. 32 роки тому сьогодні - як Україна проголосила свою Незалежність. Kyiv Post, URL: <https://www.kyivpost.com/post/20850>
- 80.Негайло Б. 33 роки тому сьогодні – як Україна підтвердила свою незалежність. Kyiv Post. URL: <https://www.kyivpost.com/post/37792>
- 81.Одне можна сказати напевно: українці тепер хочуть відвоювати Україну в її кордонах 1991 року. Le Monde. 25 липня 2022. URL: https://www.lemonde.fr/international/article/2022/07/25/une-chose-est-sure-l-es-ukrainiens-veulent-desormais-reconquerir-l-ukraine-dans-ses-frontieres-de-1991_6136085_3210.html
- 82.Ольшанський Т. А. Початок святкування сторіччя незалежності України. Strona Główna. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-02-20/poczatek-obchodow-stulecia-niepodleglosci-ukrainy>
- 83.Політико-правові основи класифікації та стадії політичного процесу. Реферат. URL:<https://osvita.ua/vnz/reports/politolog/17180/> (дата звернення 20.08.2024).

84. Релець Д. А. Політична свідомість та політична культура української молоді. Київ, с 256 URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/34865/1/255.pdf>
85. Родові муки демократії. New York Times. 6 листопада 1992 р. URL: <https://www.nytimes.com/1992/11/06/world/birth-pangs-nation-special-report-ukraine-facing-high-costs-democracy.html>
86. Трасевскіс. М. 13 січня 1991 року - день який змінив світ. The Baltic Times. URL: <https://www.baltictimes.com/news/articles/24215/>
87. Україна в стратегічних планах Німеччини. Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r13.htm> (дата звернення 20.08.2024).
88. Фрейсіс Х. К. Екс-комуніст перемагає в Україні. Єльцин визнає незалежність. New York Times. 3 грудня 1991 р., Нью-Йорк, С. 1-12. URL: <https://www.nytimes.com/1991/11/18/opinion/essay-ukraine-marches-out.html>
89. Френсіс Х. К. Україна зіткнулася зі знайомою посткомуністичною скрутою грошей і політики New York Times. 5 грудня 1991 р. С. 3. URL: <https://www.nytimes.com/1991/12/05/world/ukraine-faces-a-familiar-post-communist-quandary-of-money-and-politics.html>
90. Хвостик І. В. Розвиток правових компетентностей. Ніжин, URL: https://vhetelsibagatova.blogspot.com/p/blog-page_74.html
91. Шлях до незалежності: Проголошення Незалежності України 24 серпня 1991 р. Американсько-українська ділова рада. URL: <https://www.usubc.org/site/recent-news/road-to-independence--declaration-of-independence-of-ukraine-on-august-24--1991>
92. Як Польща першою визнала незалежність України. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/08/25/160064/> (дата звернення 21.08.2024).

